

ŞAFİİ “DİVÂN”ININ HADİS KÜLTÜRÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ali KARAKAŞ*

Makale Geliş: 29.02.2019

Makale Kabul: 27.03.2019

ÖZET

İlmi, takvası, fakihiyeti, hadisçiliği ve dilçiliği ile bilinen Muhammed b. İdris eş-Şafî (ö. 204/819), aynı zamanda iyi bir edip ve şairdir. Onun şairliğini, özellikle “*Divan*’ından öğrenmekteyiz. Önemli bir edebi eser olan “*Divan*’ında, hem İslâmî ilimler hem de sosyal hayat açısından pek çok konudan bahsedilmektedir. Şafî, “*Divan*’ında hadise olan hayranlığını şöyle dile getirmiştir: “Hadis ehlinde bir adam gördüğün zaman, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ashabından birini görmüş gibi olursun. Allah onlardan razı olsun. Çünkü onlar, bizler için dinin aslını muhafaza etmişlerdir. Onlar, bu özellikleri ile bize karşı üstünlük kazanmaktadırlar.” O, bu konudaki duygularını bu ifadelerle dile getirdikten sonra, aynı duygularla şiirine devam etmiştir. Şafî, burada yer alan şiirinde Kur’ân-ı Kerim ve sünnetin, ilmin iki ana temeli olduklarını, bunlara ters düşen ilimlerin ise, boş bir meşgaleden ibaret olduğunu edebi bir üslup ile dile getirmiştir. Nitekim bu husus, Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından pek çok hadiste de dile getirilmiştir. Ayrıca İmam eş-Şafî’nin “*Divan*’ında yer alan diğer şiirlerinin pek çoğunda, hadis izlerine şahit olmaktadır. Örneğin Hz. Muhammed (s.a.v.) bir hadisinde, “Bana Allah’ın ve insanların sevgisini kazanmanın yolunu göster” diyen birine, “Dünya malına karşı zahit ol, Allah seni sever ve insanların elindekine karşı zahit ol, insanlar seni sever” diye cevap vermiştir. İmam eş-Şafî, bu mana istikametinde hadis kültüründen almış olduğu duygularla züht ve takva ile ilgili çeşitli şiirler yazmıştır. Bu makalemizde, İmam eş-Şafî’nin özellikle “*Divan*’ında mefhum olarak hadisleri yansıtan bu ve benzeri şiirler üzerinde duracağız. Ele alacağımız hadislerin, hadis kaynaklarındaki yerlerini tespit ederek, onları metin ve sened açısından da tahlil edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Şafî, hadis, Divan, şiir.

DİVAN OF SHAFİİ AND THE EVALUATION OF THE STATE OF HADITH CULTURE

ABSTRACT

Muhammad b. Idris al-Shafi'i , (d. 204/819). Who known for his scientific, religious, primitive, hadith, linguistic also he is a good poet. We learn his poetry, from especially his “*Divan*.” In his “*Divan*”, which has an important literary work, many subjects are mentioned

* Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, alikarakas72@hotmail.com

in terms of both Islamic sciences and social life. Shafi'i expressed his admiration for the hadith in his "Divan" work: "When you see a man from the living with hadith, You're going to see one of companions from the Prophet Holy Muhammad. May Allah bless them. Because they have kept us the origin of religion. They gain advantage over us with these features." After expressing his feelings in this respect with these expressions, he continued with poems with the same feelings. In Shafi'i's poetry there are two main foundations of science, those are Qur'an and Sunnah. The others is an empty work but he expressed with in a literary style. As a matter of fact, this issue has been mentioned by Prophet Holy Muhammad in many hadiths. In addition, in many of the other poems in the "Divan" of Imam al-Shafi'i, we are witnessing hadith traces. For example, in a hadith of Prophet Holy Muhammad, Someone who says, "Show me the way to gain the love of God and people." and he said: "Be an devotee to the world, God will love you and be a devotee against the people, people will love you." Imam al-Shafi'i, in the sense of the hadith culture and he has writte poems related asceticism and piety. In this work, we will focus on these and similar poems reflecting the hadiths, as the view of Imam al-Shafi'i especially in the "Divan." The hadiths that we will deal with, by identifying their place in hadith sources, we also will analyze them in terms of text and sened.

Key words: Shafi'i, Hadith, Divan, Poetry.

GİRİŞ

İslâm Dini, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilmeye başlanmasından itibaren yeryüzünde hızla yayılmaya başladı. Müslümanlar, dinlerini risâlet döneminde doğrudan Hz. Muhammed'den (s.a.v.) öğreniyorlardı. Onun vefatından sonra, Kur'ân-ı Kerim ve sünnet İslâm dininin ana kaynakları olarak kabul edildi. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) zamanında hem ezberlendi hem de vahiy kâtipleri tarafından yazıldı. Kur'ân-ı Kerim'in yazılı metinleri, Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) hilafeti zamanında bir araya getirilerek kitaplaştırıldı. Hz. Osman (ö. 35/655) zamanında ise görülen lüzum üzere çoğaltılarak değişik İslâm merkezlerine gönderildi.¹ Hadis ise, daha çok rivayet ve bunun yanında az da olsa ilk dönemlerden itibaren kitabet yolu ile kayıt altına alınarak muhafaza edildi. Zamanla hadis alanında *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynakları yazılmaya başlandı.² İslâm coğrafyasının hızla genişlemesi, pek çok milletin

1 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 3, hadis no: 4986, 4987; ez-Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'lFadl İbrahim, Mısır 1957, I, 236 vd.; ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1996, I, 167, 254; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008, s. 62 vd.; Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul 1991, s. 94 vd.

2 Buhârî, İlim, 39, hadis no: 112, 113; Ebû Dâvûd, İlim, 3, hadis no: 3646, 3649; İbn Hanbel, II, 205; İtr, Nureddin, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992, 39 vd.; Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *Difâun Ani's-Sünne ve Reddu Şubehi'l-Müştariğine ve'l-Kuttâbi'l-Muâsir-*

İslâm dinine girmesi ve benzeri nedenler birçok fıkhi mezhebin doğmasını ve gelişmesini beraberinde getirdi. İşte bu süreçte kurulup gelişen mezheplerden bir tanesi de Şafîî mezhebidir. Şüphesiz ki Şafîî mezhebi, kurulan fıkhi mezhepler arasında çok önemli bir yeri vardır. Bu mezhebin kurucusu Muhammed b. İdris eş-Şafîî'dir (ö. 204/819) ve ona nispetle Şafîî Mezhebi adını almıştır. İmam eş-Şafîî, başka bir mezhepten ayrılarak kendi mezhebini kuran bir müçtehit değildir. Doğrudan kendi mezhebini kendisi kurmuş ve ona tabi olan Öğrencileri tarafından geliştirilmiştir. Ayrıca o, İslâm ilim tarihinde ilk fıkıh usulünü ortaya koyan fakihtir.³ İmam eş-Şafîî, bir fakih olduğu gibi bir muhaddis, bir müfessir, bir şair ve bir ediptir. O, Arap dili, şiiri ve edebiyatı hakkındaengin kültürü olan birikimli bir ilim adamıdır.⁴ O "*Divan*"ını, Kur'ân-ı Kerim ve sünnet kültürü çerçevesinde yazmıştır. Onun divanında, çeşitli ayetlerin izleri olduğu gibi, hadis izleri de bulunmaktadır. Bu çalışmamızda, önce kısaca İmam eş-Şafîî'nin hayatı hakkında bilgi vereceğiz, şiiri tanıtacağız ve ardından da onun "*Divan*"ında hadise yaklaşımını gösteren bazı örnekler üzerinde duracağız.

I. MUHAMMED BİN İDRİS EŞ-ŞAFİİ VE ŞİİR

Bu başlık altında İmam eş-Şafîî'nin hayatını, ilmi çalışmalarını ve şiire yaklaşımını kısa bir şekilde anlattıktan sonra, onun "*Divan*"ında hadis kültürüne yaklaşımı üzerinde duracağız.

A. Şafîî'nin Hayatı ve İlmi Çalışmaları

İmam eş-Şafîî'nin tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şafî' b. Sâib b. Ubeyd b. Abdi Yezid b. Haşim b. Muttalib b. Abdi Menâf el-Kureşî el-Muttalibî'dir. Künyesi, Ebû Abdillâh eş-Şafîî el-Mekki'dir. Onun isim silsilesinden de anlaşıldığı gibi soyu, Haşim b. Muttalip'te Hz. Muhammed'in (s.a.v.) soyu ile birleşmektedir.⁵ İmam eş-Şafîî,

ne, Daru'l-Cil, Beyrut 1991, s. 20 vd.; Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, OTTO, Ankara 2012, 51 vd.; Çakan, İsmail, *Hadis Edebiyatı*, İFAV, İstanbul 2013, s. 29.

- 3 Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, yayına hazırlayan: Muhammed el-Arab, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2012, I, 5 vd.; a. mlf., *er-Risâle*, thk. Abdullatif el-Hemîm ve Mâhir Yâsin el-Fahl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 24 vd.; Kırbaoğlu, M. Hayri, "İmam Şafîî'nin 'Risâle'sinin Hadis İlmindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1997, cilt: 10/1-3, s. 87; Bedir, Murteza, "er-Risâle", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 117 vd.; Aybakan, Bilal, "Şafîî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 230.
- 4 İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk, *el-Fihrist*, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 260; İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, IX, 24; Kahhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Daru'l-Hayai't-Turâsî'l-Arabî, Dimaşk 1961, IX, 32; Heffening, W., "Şafîî", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, XI, 268; Aybakan, "Şafîî", *DİA*, XXXVIII, 226.
- 5 Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, thk. Abdeh Ali Kûşk, Dâru'l-Feyhâ, Dimaşk 2006, I,155;Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru'l-Âlâmî'n-Nubelâ*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2014, X, 5 vd.; Razî, Fahrud-din, *Menâkibü'l-İma-*

hicri 150 yılında Filistin'in Gazze şehrinde doğmuştur. Bazı rivayetlerde, onun Askalan veya Yemen'de doğduğu rivayet edilmektedir.⁶ eş-Şafî'nin annesi Fatima, aslen Yemenli olan Ezd kabilesine mensuptur. İmam eş-Şafî, henüz küçük yaşta iken babası vefat etmiş, annesi onu alıp Mekke'ye götürmüştür. O, annesi ile beraber Mekke'de yaşarken, maddi sıkıntı yaşamışlardır. Ancak orada bedevilerin arasında yetiştiği için İmam eş-Şafî, özellikle fasih Arapçaları ile meşhur olan Huzeyl kabilesinin yanında Arap dili, şiiri ve şairleri hakkında esaslı bilgiler öğrenmiştir. Ayrıca o, küçük yaşta Kur'an'ı Kerim'i ezberlemiştir. O, henüz 15 yaşında iken Mekke'de çeşitli âlimlerden dini bilgiler öğrenmiş, Mekke müftüsü Müslim b. Halid ez-Zencî (ö.180/796)⁷ ve Süfyan b. Uyeyne'den (ö.198/814) fıkıh ve hadis dersleri alarak fetva verecek dereceye gelmiştir.⁸

İmam eş-Şafî, Mekke'de yaşadığı sıralarda İmam Malik'in *el-Muvatta'* adlı hadis kitabını baştan sona okuyarak ezberlemiştir. O, yirmi yaşlarında iken Medine'ye gitmiş ve İmam Malik'in (ö.179/795) huzuruna vararak ondan ders almaya başlamıştır. İmam Malik'e olan hayranlığı nedeni ile de ondan ayrılmak istememiştir. İmam Malik vefat edinceye kadar kadar İmam eş-Şafî onun yanında kalmıştır. ⁹Bununla beraber İmam eş-Şafî, Medine'de İmam Malik'in dışında İbrahim b. Ebî Yahya, Abdülaziz ed-Derâverdi (ö. 243/858), Attâf b. Halit, İsmail b. Cafer el-Ensârî (ö.180/796), İbrahim b. Sa'd (ö. 183/799) ve benzeri âlimlerden de ders alarak ilimlerinden yararlanmaya çalışmıştır.¹⁰

İmam eş-Şafî, İmam Malik'in vefatından sonra Mekke'ye geri dönmüş, oradan Yemen'e gitmiş, Yemen'de beş sene kadar görev yapmış ve o sıralarda Yemen'de Hz. Osman'ın torununun torunu Hamdeh yani Cemile ile evlenmiştir. İmam eş-Şafî orada Hz. Ali taraftarlığı ile itham edilmiş, diğer bazı kişilerle beraber Rakka'ya götürülmüş, arkadaşları idam edildiği hal-

mi's-Şafî, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2015, s. 15; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 23; a. mlf. *Takribü't-Tehzîb*, thk. Halil Me'mûn Şihâ, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 2001, II, 152.; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, trc. Mahmut Fehmi Hicâzî, nşr. el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kitab, Mısır 1993, III, 315.; Sezgin, Fuat, *Tarihu't-Turâsi'l-Arabî*, trc. Muhammed Fehmi Hicâzî ve Fehmi Ebu'l-Fadl, Kahire 1978, III, 179.

6 Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I, 159 vd.; Razî, *Menâkibü'l-İmami's-Şafî*, s. 23 vd.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 23 vd.; Heffening, "Şâfi'i", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, 268.; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 315.; Sezgin, *Tarihu't-Turâsi'l-Arabî*, III, 179; Aybakan, "Şâfi'i", *DİA*, XXXVIII, 223.

7 Müslim b. Halid ez-Zencî hakkında geniş bilgi için bkz. Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, II, 574 vd.

8 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 24; Heffening, "Şâfi'i", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, 268.; Kakhâlâ, *Mu'cemmu'l-Müellifin*, IX, 32; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 315.; Sezgin, *Tarihu't-Turâsi'l-Arabî*, III, 179.; Aybakan, "Şâfi'i", XXXVIII, 223.

9 Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I, 162,186.

10 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 25 vd; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 24 vd.; Heffening, "Şâfi'i", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, 268.; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 315.; Sezgin, *Tarihu't-Turâsi'l-Arabî*, III, 179.; Aybakan, "Şâfi'i", *DİA*, XXXVIII, 223.

de kendisi suçsuz bulunmuş ve kurtulmuştur. Bilahare Harûnü'r-Raşîd'in (ö. 194/809) onun hakkındaki kanaati değişmiş ve onun tarafından ödüllendirilmiştir. Orada eş-Şafîî ile İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 190/805) arasında yakınlık meydana gelmiştir. Bu esnada İmam eş-Şafîî, eş-Şeybânî'nin kitaplarını okumuş ve onun ilminden yararlanmıştır. İmam eş-Şafîî, oradan Mekke'ye geri dönmüş ve bir süre sonra oradan da Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta İsmail b. Uleyye (ö.193/809), Abdülvahhâb es-Sekâfî ve benzeri âlimlerin ilminden yararlanmıştır. Kendisi de Bağdat'ta ders halkaları kurarak pek çok talebe yetiştirmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), onun bu ders halkalarına katılarak ondan ders almıştır. O, diğer mezhep âlimleriyle görüştüktan sonra, hiç birini taklit etmemiş, hepsinin görüşlerinden yararlanarak kendi mezhebini kurmuş, rey ve hadisi birleştirmiştir. Daha sonra İmam eş-Şafîî, Mısır'a giderek oraya yerleşmiştir.¹¹

İmam eş-Şafîî, pek çok âlim tarafından övülmüş, örnek bir insan ve büyük bir âlim olarak kabul edilmiştir. İmam eş-Şafîî, fıkhıta, hadiste, dil ve edebiyatta kendisini kabul ettirmiştir. Kendisine "Asrın âlimi", "Hadisin yardımcı", "Milletin fakihî" ve benzeri övücü lakaplar verilmiştir.¹² Bununla beraber son zamanlarda bazı kişiler, dil ve sünnet açısından ona çeşitli tenkitler yöneltmektedirler.¹³ Ancak bu tenkit ve eleştiriler, yersiz olarak kabul edilmektedir.¹⁴ İmam eş-Şafîî'nin yüzden fazla eser yazdığı rivayet edilmektedir. "el-Ümm" ve "er-Risâle", onun en önemli eserlerindedir.¹⁵ Uzun süre Mısırdaki ilmi çalışmalarda bulunan İmam eş-Şafîî, hicri 204, miladi 820 yılında orada vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹⁶

B. Şafîî'nin Şiire Yaklaşımı

İmam eş-Şafîî'nin şiire yaklaşımına geçmeden önce kısa bir şekilde şiiri tanıtmak istiyoruz. Kelime olarak şiir, nazmetmek, şiir söylemek, far-

11 İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Derviş el-Cüveydî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1995, s. 17; Dağcı, Şamil, *İmam Şafîî*, DİB Yayınları, Ankara 2004, s. 25 vd.; Heffening, "Şafîî", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, 268; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 315 vd.; Sezgin, *Tarihu't-Turâsi'l-Arabî*, III, 179 vd.; Aybakan, "Şafîî", *DİA*, XXXVIII, 223.

12 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 5, vd.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 25.

13 Nasr Hamid Ebû Zeyd, *el-İmâmu's-Şafîî ve Te'sisu'l-İdeolojiyyeti'l-Vasatiyye*, Sînâ li'n-Neşr, Kahire 1992, s. 16; Kırbasoğlu, *er-Risâle'nin Şekil ve Muhteva Açısından Eleştirisi*, Kitabiyat, Ankara 2003, s. 218.

14 Bkz. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 161.

15 İmam eş-Şafîî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 352 vd.; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 319 vd.; Sezgin, *Tarihu't-Turâsi'l-Arabî*, III, 183 vd.; Dağcı, İmam Şafîî, s. 53 vd.; Heffening, "Şafîî", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, 269 vd.; Aybakan, "Şafîî", *DİA*, XXXVIII, 229 vd.

16 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 25; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 394.; Sezgin, *Tarihu't-Turâsi'l-Arabî*, III, 180.

kında, bilincinde, idrakinde olmak, bilmek, hissetmek, algılamak ve benzeri manaları ifade eden “*şaura-yeşuru*” fiilinden türemiş bir isimdir. Bu fiil, “*şaura-yeşuru*” olarak da okunabilmektedir. Şiirin çoğulu “*eş’ar*”, “*şîâr*” ve “*şuur*”dur.¹⁷ Edebiyat alanında ise şiir, kafiyeli, vezinli ve serbest bir edebi tür olarak tarif edilebilir.¹⁸ Pek çok ayet ve hadiste şiirden bahsedilmektedir. Âlimlerin de bu konuda değişik yorumları vardır.¹⁹ Örneğin Bir ayette şiir hakkında şu bilgiler verilmektedir:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ

“Biz ona şiir öğretmedik, zaten ona gerekmezdi. Bu bir öğüt ve apaçık Kur’an’dır.”²⁰

Bu ayette haber verildiği gibi, Allah Hz. Muhammed’e (s.a.v.) şiir öğretmemiştir. Bu nedenle onun tebliğ ettiği Kur’ân-ı Kerim, bir şiir kitabı değil ve ondaki ayetler de şiir değildir. Hz. Muhammed (s.a.v.) için böyle bir gereklilik de söz konusu değildir. Onun şiir öğrenmesi veya onun şair olması da icap etmez.²¹ Kendisine Kur’ân-ı Kerim indirildiği zaman, bazı Araplar ona cinden ilham alan cinlenmiş şair demişler. Bunun üzerine bu ve benzeri ayetler onlara bu konudaki iddialarına cevap olarak nazil olmuştur. Kur’ân-ı Kerim, kendisine indirilen bir hidayet kitabıdır. Aslında Hz. Muhammed (s.a.v.) şiiri severdi. Ancak onun tebliğ ettiği Kur’ân-ı Kerim şiir değildir. Hz. Muhammed (s.a.v.) Arapçayı çok güzel konuşurdu. Fakat bunun eğitimini almamıştı. Aynı zamanda o, şiir de söylemiyordu. Onun bu durumu, kendisine nazil olan Kur’ân-ı Kerim’in ilahi bir mu’cize olduğunu göstermektedir.²²

17 Halil b. Ahmed el-Ferahidî, “*şeara*”, *Kitâbu’l-Ayn*, thk. Abdülhamid Hendâvî, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 336 vd.; el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağîb, “*şeara*” *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, ed-Dâru’ş-Şâmiyye, Beyrut 2011, s. 455 vd.; İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem, “*şeara*”, *Lisânu’l-Arab*, Darü’s-Sadr, Beyrut 2014, VIII, 88, vd.; Ahterî, Mustafa b. Şemsuddin el-Karahisârî, “*eş-Şi’ru*”, *Ahterî Kebîr*, Dersaadet 1310, s. 549; Luis, Ma’lûf el-Yesûî, “*Şa’ara*”, *el-Muncid fi’l-Luğati ve’l-Âlâm*, Darü’l-Meşrik, Beyrut 1986, s. 391.

18 el-Cürcânî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, “*eş-Şi’ru*”, *et-Tarifât*, by. tsz., s. 127; Tahirü’l-Mevlevî, “*Şiir*”, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 139; Akalın, Şükrü Haluk vdğ. “*Şiir*”, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 2224.

19 Şiir hakkında geniş bilgi için bkz. Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *Divânü’l-İmâm eş-Safîî*, thk. Muhammed Abdürrahim, Dârü’l-Fikr, Beyrut 2012, s. 8 vd.; Turgay, Nurettin, *Arap Dili Belâgati ve Kur’ân*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2015, s. 153 vd.

20 Yâsin 36/69.

21 Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camiu’l-Beyân an Te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Mahmud Şakir, Daru İbn Hazm, Beyrut 2013, XXIII, 36 vd.; Mâverî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, thk. es-Seyyid Abdulmaksûd b. Abdirrahim, Dârü’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut 2012, V, 30.; İbn Kesîr, İsmail, *Tefsîru’l-kur’âni’l-Azîm*, Daru’l-Kalem, Beyrut tsz., III, 493.

22 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Daru’l-Kutubî’l-Arebî, Beyrut 2006, V, 48; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Sadeleştiren: M. Nur Çetin vdğ., Çelik-Şura, İstanbul tsz., VI, 194.; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, I-XII, İstanbul tsz., VII, 360 vd.; Yıldırım, Celal, *İlmin İşığında Asrın Kur’ân*

Hz. Muhammed (s.a.v.), zararlı olmayan, kötülüğü dile getirmeyen, iyilikte kullanılan şiirler için, "إن من الشعر حكمة" "Muhakkak ki şiirde hikmet vardır"²³ diyerek, lafız ve manasında güzellik ve estetik olan şiirleri tasvip ettiğini anlatmıştır.

Yalan üzerine kurulan, zina, iftira, dedikodu ve benzeri kötülükleri anlatan, batıl şeyleri ise öven türden şiirler, İslâm dini açısından tasvip edilmemiştir. Ancak bu tür olumsuzluklar nedeniyle her türlü şiir de kötü görülmemiştir. Çünkü temiz inancı, iyiliği, güzel ahlakı, dürüstlüğü, salih amelleri ve benzeri güzellikleri anlatan, insanı her türlü kötülükten alıkoyan ve ayrıca iyiliğe de teşvik eden şiirler, hikmetli kabul edilmektedir. Çünkü insan ağzından çıkan her türlü söz, bu şekilde algılanmakta, iyisi tasvip edilmekte ve kötüsü de reddedilmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu hadiste belirttiği gibi bu tür güzellikleri anlatan şiirler, hikmetli söz olarak değerlendirilmekte ve İslâm dini tarafından tasvip edilmektedir. Metinde geçen hikmet kelimesi, adalete, hakka ve doğruya uygun düşen her türlü söz demektir.²⁴

Sahabenin önde gelenlerinden olan Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Kur'ân-ı Kerimde geçen bazı kelimeleri filolojik açıdan izah ederken, Arap şiirlerinden yararlanmış ve "Muhakkak ki şiir, Arapların divanıdır" demiştir.²⁵ Kur'ân-ı Kerim ve sünnetten de anlaşıldığı gibi, İslâm dini şiiri sakıncalı görmemiştir. Bu nedenle İmam eş-Şafîî ve benzeri pek çok İslâm âlimi şiir yazmış ve şiirleri toplayan özel divanlar oluşturmuştur.

Birçok âlim, İmam eş-Şafîî dil ve şiir açısından övmüştür. Burada bunlardan bir kaç kişinin bu konudaki görüşlerine yer vermek istiyoruz. Ebû Ubeyd (ö. 224/838), İmam eş-Şafîî'nin dil ustası olduğunu savunmuştur.²⁶ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İmam eş-Şafîî'nin insanların en fasih

Tefsiri, Anadolu Yayınları, İzmir 1991, X, 5065; Turgay, *Arap Dili Belâğatı ve Kur'ân*, s. 156 vd.

23 Buhârî, Edep, 90, hadis no: 6145; Ebû Dâvud, Edep, 95, hadis no: 5010; İbn Mâce, Edep, 41, hadis no: 3755, 3756.

24 Bu hadisin metin ve senet tahlili hakkında geniş bilgi için bkz. Kirmânî, Şemsuddin Muhammed b. Yusuf, *Şerhu'l-Kirmânî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, X, 480; Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2002, XV, 280; Gürânî, Şemsuddin Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed el-Gürânî, "el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâdi Ehâdisi'l-Buhârî", thk. Ahmed İzzu İnâye, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2008, IX, 494 vd.; Kastalânî, Şehâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu's-Sârif li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, XIII, 155; Sâbûnî, Muhammed Ali, *eş-Şerhu'l-Muyesser li Sahîhi'l-Buhârî el-Musemma ed-Dureru ve'l-Leâlî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2014, V, 371; Azîmâbâdî, Ebû Abdurrahmân Şerefi'l-Hak Muhammed Eşref es-Sadîkî, *Avnû'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Darü'l-Feyhâi, Dimaşk 2013, XIII, 256 vd.; Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 2012, IX, 548 vd.

25 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 13 vd.

26 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 39; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I, 166.

konuşanlarından olduğunu söylemiştir.²⁷ Ahmed b. Ebî Süreyc er-Râzî (ö. 306/918), “İmam eş-Şafî’den daha güzel konuşanı görmedim” demiştir.²⁸ Rebî’ b. Süleyman (ö. 270/884), onun fesahat ve belağatını, dile olan hâkimiyetini şu ifadelerle övmüştür: “Siz Şafî’yi, onun fesahat ve belağatını görseydiniz, hayretler içerisinde kalırdınız. O, yaptığı münazaralarda kullandığı dil ile kitaplarını yazsaydı, kullandığı garip kelimeler ve kitaplarındaki edebi sanatlar nedeni ile onun yazılarını anlayamazdınız. Ancak o, halk anlasın diye kitaplarını sade bir dil ile yazmıştır.”²⁹ Aynı şahıs, onun için şu ifadeleri de kullanmıştır: “Allah’ın adı ile yemin ederim ki Şafî’nin dili, onun kitaplarından daha üstündü. Şayet onu görüp dinleyseydiniz, yazdığı kitapların ona ait olduğuna inanmazdınız.”³⁰ Ebü’l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdilekber b. Umeyr b. Hassan b. Süleyman b. Sa’d b. Abdillâh b. Zeyd el-Muberrid (ö. 285/898) de İmam eş-Şafî’nin dil ve edebiyatı hakkında şöyle söylemiştir: “Şafî, zamanında insanların en büyük şairi, en büyük edibi ve kıraat ilmini en iyi bilen kişisi idi.”³¹

Yukarıda anlattığımız bütün bu ifadeler ile İmam eş-Şafî’nin şiire ve dile ne derece hâkim olduğunu ve böylece önemli bir “*Divân*” yazdığını anlatmaya çalıştık. Bundan sonraki bölümde ise, onun divânında hadis kültürüne yakın olan bazı şiirler üzerinde duracağız.

II. ŞAFÎ’NİN DİVAN’INDA HADİS KÜLTÜRÜ

İmam eş-Şafî, “*Divan*”ında İslâm inanç ve ahlakının hemen hemen her yönünden bahsetmiştir. O, bu eserinde İslâm kültürünü bir nevi harmanlamıştır. Genel olarak o, şiirlerini Kur’ân-ı Kerim ve hadislerden aldığı ilham duyguları ile yazmıştır. Biz, burada hadis kültürünü ilgilendiren birkaç konu üzerinde duracağız. Sırası ile hadisin önemi, ilmin önemi, güzel ahlak, dua, haset ve çekememezlik ile ilgili bazı şiirleri hadis açısından değerlendireceğiz.

A. Hadisin Önemi

İmam eş-Şafî, sünneti Kur’ân-ı Kerim’in doğru anlaşılmasının ve yanlış yorumlardan korunmasının güvencesi olarak yorumlamıştır. O, reye karşı hadisi savunduğu için, ona “*Nâsirü’l-Hadis*” unvanı verilmiştir.³² Pek çok âlim, onun hadis kültüründeki yeri ve önemi hakkında çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin Ebû Hatim er-Râzî (ö. 277/890), İmam

27 Şafî, *Divânü’l-İmâm eş-Şafî*, s. 41; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, X, 57.

28 Şafî, *Divânü’l-İmâm eş-Şafî*, s. 40; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, X, 49.

29 Şafî, *Divânü’l-İmâm eş-Şafî*, s. 44; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, X, 74.

30 Şafî, *Divânü’l-İmâm eş-Şafî*, s. 45; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, X, 48.

31 Şafî, *Divânü’l-İmâm eş-Şafî*, s. 47; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, X, 80.

32 Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, X, 5, vd.; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IX, 25; Aybakan, “Şafî”, *DİA*, XXXVIII, 224.

eş-Şafîî'nin hadis ilminde saduk³³ olduğunu söylemiştir.³⁴ Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889) ve Ebû Zur'â er-Râzî (ö. 264/877), İmam eş-Şafîî'nin rivayet ettiği hadislerde hata görmediklerini söylemişlerdir.³⁵ Kuteybe b. Said (ö. 240/855), İmam eş-Şafîî'nin hadis ilmindeki üstün derecesini şu ifadelerle dile getirmiştir: "Sufyan es-Sevri'nin vefatı ile vera' (şüpheli şeylerden sakınarak takva ile yaşamak) öldü. İmam eş-Şafîî'nin vefatı ile de sünnet öldü. Ahmet bin Hanbel ölünce de bidatler yayılacaktır."³⁶ İmam eş-Şafîî, "Benim kitabımda sünnete aykırı bir şey bulursanız, söylediklerimi bir kenara bırakarak, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetine sarılınız"³⁷ diyerek, sünnete ne derece bağlı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hadisi pek çok açıdan savunan İmam eş-Şafîî, *Divân*'ında hadisin önemini şöyle dile getirmiştir: "Hadis ilmi ile uğraşan birini gördüğüm zaman, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabından birini görmüş gibi olurum. Allah, hadisle uğraşanları hayırla mükâfatlandırır. Çünkü onlar, bize dinin aslı olan hadisi muhafaza etmişlerdir. Bu nedenle onlar, bizden daha faziletlidirler." İmam eş-Şafîî, bu açıklamayı yaptıktan sonra, konuya şu siir ile devam etmiştir:

كُلُّ الْعُلُومِ سِوَى الْقُرْآنِ مَشْغَلَةٌ إِلَّا الْحَدِيثَ وَعِلْمَ الْفِقْهِ فِي الدِّينِ
الْعِلْمُ مَا كَانَ فِيهِ : قَالَ ، حَدَّثَنَا وَمَا سِوَى ذَلِكَ وَسِوَأَسِ الشَّيَاطِينِ

"Kur'ân'ın dışındaki tüm ilimler, birer meşgaledir. Hadis ve fıkıh ilimleri, bu istisnanın dışındadır. '*Haddesena*' lafzı ile rivayet edilen bilgiler, ilimdir. Bunun dışında kalan bilgiler ise, bunlara göre boş şeylerdir."³⁸

İmam eş-Şafîî'nin hadis hakkındaki bu açıklamaları, mefhum olarak bazı hadislerde dile getirilmiştir. Örneğin Hz. Muhammed (s.a.v.), bir hadiste bu konu ile ilgili şöyle buyurmuştur:

33 "Sıdk" kelimesi, doğru söylemek, sözünü yerine getirmek anlamında kullanılan "*sadaka-yesduku*" fiilinden türemiş bir isimdir. Bu isim, doğruluk, cesaret, olgunluk, gerçeğe uygunluk, yalının zıttı ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır. "*Sadûk*" kelimesi ise, "*sıdk*" kelimesinin mübalağalı hali ve onun en üst derecesi demektir. (Halil b. Ahmed, "sadaka", *Kitâbü'l-Ayn*, II, 384 vd.; İbn Manzûr, "sadaka", *Lisânu'l-Arab*, VIII, 214 vd; Luvis, "beşere", *el-Muncid*, s. 38 vd.). "*Sadûk*" kelimesi, hadis kültüründe ravilerin tadilinde kullanılan bir kavramdır. Sadûk kabul edilen bir ravinin rivayet ettiği hadisler, araştırılmak şartı ile yazılır. Yani, ravi adaletin beş vasfı (kizbu'r-râvî, ittihamu'r-râvî bi'l-kizb, fisku'r-râvî, cehâletu'r-râvî ve bidatu'r-râvî) açısından incelenir, herhangi bir eksiklik tespit edilmezse, o rivayet adalet açısından sağlam kabul edilir. Hadis ilimleri ile ilgili kaynaklarda, sadûk kavramı hakkında geniş bilgi verilmektedir. (İbnu's-Salah, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin İtr, Daru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrut 1998, s. 111 vd; Koçyiğit, Talat, "sünnet", *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992, s. 408; Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 261 vd.).

34 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 39; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 48.

35 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 39; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 48.

36 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 47; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 46.

37 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 57; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 87.

38 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 388.

تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ، لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ، وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Size iki şey bıraktım. Siz, bu iki şeye uygun hareket ederseniz, hiçbir zaman sapıtmayacaksınız. Bunlar, Allah’ın kitabı olan Kur’ân ve benim sünnetimdir.”³⁹

Kur’ân-ı Kerim, Allah’ın sözüdür. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sünneti ise, Kur’ân-ı Kerim’in tefsir ve açıklaması durumundadır.⁴⁰ Kur’ân-ı Kerim’in çeşitli ayetlerinde hem Allah’a hem de Hz. Muhammed’e (s.a.v.) itaat edip uyma emredilmektedir.⁴¹ Buna göre sünnet, İslam dininin Kur’ân-ı Kerim’den sonra gelen en önemli kaynağıdır.⁴² Sünnetin İslâm dinindeki yeri bu derece önemlidir. Ancak “Size Allah’ın kitabı olan Kur’ân-ı Kerim’i ve sünnetimi bıraktım” anlamındaki bu rivayetin yanında, sadece “Size Allah’ın kitabını bıraktım”⁴³ ve “Size Allah’ın Kitabını ve Ehl-i Beyti bıraktım”⁴⁴ anlamında farklı iki rivayet daha vardır.⁴⁵ Kanaatimize göre bu farklı rivayetler birbirini tamamlar niteliktedir. Bunlardan herhangi biri, diğerinin alternatifi değildir. Kur’ân-ı Kerim, bu rivayetlerin üçünde de ana kaynak olarak gösterilmektedir. Yeri gelmişken önemine binaen Kur’ân-ı Kerim ve sünnet hakkında bazı bilgiler vermek istiyoruz.

1. Kur’ân-ı Kerim

Tefsir usulü ile ilgili kaynakları incelediğimiz zaman, âlimlerin Kur’ân kelimesi hakkında birbirinden farklı yorumlarda bulduklarını öğren-

39 Muvatta, Kader,1; Bu hadis, aynı anlamda ancak farklı kelimelerle değişik kaynaklarda da geçmektedir. Bkz. Ebû Dâvûd, Menâsik, 56, hadis no: 1905; İbn Mâce, Menâsik, 84, hadis no: 3074; İbn Hanbel, III, 26; el-Münâvî, Muhammed Abdurrauf, *Feyzu’l-Kadir Şerhu’l-Camii’s-Sağîr*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Mısır 1938, III, 240; Bu hadisin farklı varyantları ile ilgili tartışmalar için bkz. Erul, Bunyamin, Hz. Peygamber’in Bize Bıraktığı Miras “Kitab ve Sünnet” Bırakıldığını İfade Eden Rivayetlerin Tedkiki, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun 2007, cilt: VII, sayı: 1, s. 12 vd; Toksarı, Ali, Teşrii Değer Açısından Sünnetin Konumu, *Bilimname*, Kayseri 2014, cilt: XXVII, sayı: 2, s. 15; Seyhan, Ahmet Emin, Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Sünnet Anlayışı, *Hikmet Yurdu*, Malatya 2014, Yıl: 7, cilt: 7, sayı: 13, s. 107; Kavaklı, Ali, İngiliz Oryantalist Nicholson’un Ortaya Çıkarıp Tanıttığı Tezkiretü’l-Evliyâ’ daki Tuhafıklar, *Eleştirel Bakış Dergisi*, Isparta 2016, sayı: 1, s. 15; Bağçivan, Mehmet, Kur’an Sünnet Bütünlüğünün Şer’i Delilleri, *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Yalova 2015, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 138.

40 ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-Mufessirân*, Dâru’l-Erkâm, Beyrut tsz. I, 32.

41 Bkz.el-Bakara 2/129, 151, 231, 285; Alu İmrân 3/31, 32, 132, 164; en-Nîsâ 4/13, 64, 65, 80, 113, 171; et-Tevbe 9/62; en-Nûr 24/56, 61; el-Ahzâb 33/34. vs.

42 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şafî, *er-Risâle*, s. 107 vd.; Abdülhalık, Abdülğani, *Hücciyetü’s-Sünne*, trc. Dilaver Selvi, Şûle Yayınları, İstanbul 1996, s. 52 vd.; Ebû Zehra, Muhammed, *Usûlü’l-Fıkh*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire tsz. s. 97 vd.

43 Muslim, Hac, 147, hadis no: 1218; Ebû Dâvûd, Menasik, 57, hadis no: 1905; İbn Mâce, Menasik, 84, hadis no: 3074.

44 Muslim, Fedailu’s-Sahabe, 36, hadis no: 2408; 37; Tirmizî, Menâkib, 32, hadis no: 3786, 3788; Darimî, Fedailu’l-Kur’ân 1, hadis no: 3198; İbn Hanbel, IV. 366, 367.

45 Bu farklı rivayetlerin değerlendirilmesi için bkz. Erul, Hz. Peygamber’in Bize Bıraktığı Miras “Kitab ve Sünnet” Bırakıldığını İfade Eden Rivayetlerin Tedkiki, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/1, 12.

mekteyiz. Kur'ân kelimesi hakkında yapılan yorumları, genel olarak iki kategoride değerlendirebiliriz. Bazı âlimler Kur'ân kelimesini hemzesiz, "*Kurân*" şeklinde okurken diğer bazı âlimler ise, bu kelimeyi hemzeli "*Kur'ân*" şeklinde okunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Kur'ân kelimesini hemzesiz okuyan âlimlerin başında, aşağıdaki âlimler gelmektedir.

1. Muhammed b. İdris eş-Şafîî (ö. 204/819), Kur'ân kelimesinin hemzesiz olarak "*Kurân*" şeklinde okunduğunu, başka herhangi bir kelimeden türemediğini, Tevrat ve İncil gibi Allah tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gönderilen kutsal kitabın özel ismi olduğunu savunmuştur.⁴⁶
2. Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (ö. 671/1272) de, Kur'ân kelimesini hemzesiz okumuşlardır. Onlara göre Kur'ân kelimesi, çoğulu "*karâin*" olan "*karine*"⁴⁷ kelimesinden türemiştir ve ayetlerinin bazısı bazısına benzediğinden dolayı bu ismi almıştır.⁴⁸
3. Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö. 324/936) ve onu bu konuda destekleyen bazı âlimler de, Kur'ân kelimesinin hemzesiz okunduğunu savunmuşlardır. Onların iddialarına göre Kur'ân, bir şeyi başka bir şeye eklemek anlamında olan "*karene-yekrunu*" fiilinden türemiş bir isimdir.⁴⁹

Pek çok âlim de, Kur'ân kelimesini hemzeli olarak kabul etmişlerdir. Bu âlimlerden bazıları şunlardır:

1. Ebû İshâk İbrahim ez-Zeccâc (ö. 311/923) ve bu konuda onun görüşlerini paylaşan bazı âlimler, Kur'ân kelimesinin hemzeli okunduğunu ve toplayıp bir araya getirmek anlamında olan "*kar*" kelimesinden türediğini savunmuşlardır. Çünkü Kur'ân, bir nevi diğer mukaddes kitapların semerelerini toplayıp bir araya getirmektedir.⁵⁰
2. Ebu'l-Hasen Ali b. Hazm el-Lihyânî (ö. 215/830) ve tefsir âlimlerinin çoğu, hemzeli olarak okunan Kur'ân kelimesinin "*karee-yekrau*" fiil-

46 el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, "karee", *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Ahmed Abdurrahman Muhaymir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, VII, 254 vd; ez-Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân*, I, 278; el-Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II, 62, Beyrut tsz.; es-Süyûtî, Abdurrahman Celâleddin, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1978, I 181.

47 "karine" kelimesinin farklı anlamları için bkz. el-Halil b. Ahmed, "karene", *Kitâbu'l-Ayn*, III, 384.

48 ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 278; es-Süyûtî, *el-İtkan*, I, 52.

49 İbn Manzûr, "karene", *Lisânu'l-Arab*, I, 129; Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1955, I, 3; es-Salih, Subhi, *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-İlm li'l-Melâfeyn, Beyrut 2005, s.18.

50 el-Ezherî, "el-Kar'u", *Tehzîbu'l-Luğa*, VII, 254 vd; ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 278; es-Süyûtî, *el-İtkan*, I, 182.

linin mastarı olduğunu savunmuşlardır. Buna göre Kur'ân kelimesi, sözcük olarak okumak anlamındadır.⁵¹ Kanaatimizce bu görüş, diğer görüşlerden daha isabetlidir.

Kur'ân-ı Kerim için elli beş kadar ismin kullanıldığı rivayet edilmektedir.⁵² Ancak Kur'ân-ı Kerim'de, Kur'ân için "Furkân",⁵³ "Kitap",⁵⁴ "Zikr",⁵⁵ ve "Kur'ân"⁵⁶ isimleri kullanılmaktadır.⁵⁷ Kur'ân'ın ıstılah anlamı hakkında ise, çeşitli tanımların yazıldığına şahit olmaktayız. Kur'ân'ın ıstılah anlamını, kısaca şöyle tanımlamamız mümkündür: "Kur'ân, Allah tarafında Cebrâil vasıtası ile mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen, Mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen, okunması ile ibadet edilen, Fatıha suresi ile başlayıp Nâs suresi ile biten, başkalarının benzerini getirmekten aciz kaldığı Arapça mû'ciz bir kelimedir."⁵⁸ Tefsir kaynaklarında Kur'ân-ı Kerim üzerinde durulduğu gibi, hadis çalışmalarında da Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünneti üzerinde durulmaktadır.

2. Sünnet

"Senne-yesünnü" fiilinden türemiş bir isim olan "sünnet", kelime olarak yaşam biçimi, hal, tavır, gidişat, yol, kanun, tabiat, yön ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır.⁵⁹ Sünnetin ıstılahî anlamı ise, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yapmış olduğu davranışları, sözleri ve tasvip ettiği takrirleri şekillindedir. Bu tanıma göre Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlikten önceki ibadeti, tefekkürü ve inziva için çekildiği Hira mağarasındaki yaşantısı da sünnet olarak kabul edilebilir.⁶⁰ Hadîs ise, olmak, yeniden meydana

51 ez-Zerkeşî, *el-Burhan*, I, 277; es-Süyûtî, *el-İtkan*, I, 182; ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 7; el-Kattân, *Menna', Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 2009, s.13. Daha detaylı bilgi için bkz. Buhl, Raymond F., "Kur'an" *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, VI, 995.

52 Ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I,273; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 178; ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 11 vd; Buhl, "Kur'an" *İslam Ansiklopedisi*, VI, 995 vd.

53 el-Furkân 25/1.

54 el-Kehf 18/1.

55 el-Hicr 15/9.

56 Yûsuf 12/3.

57 el- Ezherî, "karee", *Tehzîbu'l-Luğa*, VII, 254.

58 eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdu'l-Fuhûl*, nşr. Ebû Mus'âb Muhammed Said el-Bedrî, Beyrut 1992, s. 62; Zeydân, Abdülkerim, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*, el-Mektebtü'l-İslamiyye, İstanbul 1979, s. 123; Ebû Zehra, *Usûlu'l-Fıkh*, S.70 vd; Şa'bân, Zekiyyuddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990, s. 44; Birişık, Abdulhamit, "Kur'ân", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 383.

59 el-Halil b. Ahmed, "senne", *Kitâbu'l-Ayn*, II, 285; el- Ezherî, "senne", *Tehzîbu'l-Luğa*, IX, 426 vd; İbn Manzûr, "senne", *Lisânu'l-Arab*, XIII, 220 vd.; Zeydân, Abdülkerim ve Abdulkahhar Davud Abdullâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk 2011, s. 12.; Koçyiğit, "sünnet", *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 429; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 284.

60 Bu konudaki tartışmalar için bkz. el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Kavâidu't-Tahdis min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Behçet el-Baytar, Daru'n-Nefâis, Beyrut 1987, s.62,

gelmek gibi anlamlar için kullanılan "hadese-yehdusu" fiilinden türemiş bir isimdir. Söz, haber ve yeni anlamında olan hadîs kelimesinin çoğulu "ehâdîs" şeklinde kullanılır. Aynı kökten türeyen bazı fiiller, bir şeyi haber vermek, anmak ve anlatmak gibi anlamlar ifade etmektedir. Ayrıca hadîs eski anlamındaki kadîm kelimesinin de zıddı olarak bilinmektedir.⁶¹

Bazı hadis âlimleri, hadis ve sünnetin biri diğerinin yerine kullanılabilen iki kelime olduğunu kabul etmişlerdir.⁶² Dolayısı ile sünnet, hadîsin müradifi olarak kabul edilebilir.⁶³ İslam fıkhdında sünnet, Kur'an'dan sonra ikinci önemli teşri kaynağı olarak kabul edilmiştir.⁶⁴ Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleri ile Kur'an'ı izah edip yorumlayarak⁶⁵ daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. O, Allah'tan aldığı vahyi öncelikle kendi hayatında uygulayarak Müslümanlar için önemli bir örnek olmayı ortaya koymuştur.⁶⁶ Onun, tebliğ ve tebyîn görevlerinin yanında birde dinde kanun ve hüküm koymak anlamında teşrî sorumluluğu da vardır.⁶⁷ Hz. Muhammed (s.a.v.), Kur'an'da zikredilen namaz⁶⁸,oruç⁶⁹, zekât⁷⁰, hac⁷¹ ve benzeri pek çok ibadetin nasıl yapılacağını uygulamalı olarak beraber yaşadığı insanlara göstermiştir.⁷² Hz. Muhammed (s.a.v.), Kur'an-ı Kerim'da yer almayan konulara dair hükümlerde kendi görüş ve içtihadına göre hareket etmekte herhangi bir sakınca görmemiştir.⁷³ Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) uyma, emir ve yasaklarına uygun hareket etme emredilmektedir.⁷⁴ Bu konudaki ayetlerde onun peygamberlik yönü ortaya konmuş⁷⁵ ve ahlaki özelliklerine⁷⁶ dikkat çekilmiştir. İmam

64; Zeydân *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 13.

61 el-Halîl b. Ahmed, "hadese", *Kitâbu'l-Ayn*, I, 292; el-Ezherî, "hadese", *Tezhibu'l-Luğa*, IV, 424 vd.; el-Kâsımî, *Kavâidu't-Tahdîs*, s.61 vd.; Kandemir, M. Yaşar, "hadis", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 27.

62 es-Salih, *Hadis İlimleri ve İstilahları*, trc. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 1.

63 el-Kâsımî, *Kavâidu't-Tahdîs*, s.64.; Sibâi, Mustafa, *İslam Hukunda Sünnet*, EVS Yayıncılık, İstanbul 1981, s.55.; Zeydân, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 12; el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Hadîs*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1992, s. 15; Koçyiğit, "sünnet", *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 430; Kandemir, "hadis", *DİA*, XV, 27, 28.; Aydınlı, "sünnet", *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 284.

64 Zeydân, *el-Vecîz*, s.131 vd; Ebû Zehra, *Usûlu'l-Fıkh*. s. 97 vd.

65 Nahl, 16/44.; A'raf, 7/68.

66 Ahzab,33/21.

67 A'raf, 7/157.

68 Bakara, 2/43.

69 Bakara, 2/183.

70 Tevbe, 9/60.

71 Âli İmrân, 3/97.

72 Konu ile ilgili pek çok örnek hadis için bkz. Buhârî, Ezan, 18, hadis no: 629-633; Zekât, 36, hadis no: 1452, 38, hadis no: 1454; İbn Hanbel,, III, 218, 266.

73 Ebû Zehra, *Usûlu'l-Fıkh*, s.103 vd; Erdoğan, Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, Mar-mara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s.158.

74 Nisâ, 4/80; Bakara, 2/285; Âli İmrân, 3/132;Nûr, 24/56; Tevbe, 9/62.

75 Fetih, 48/29; Hâkka, 69/44, 45; A'raf, 7/6;En'âm, 6/19.

76 Kalem, 68/4; Alu İmrân, 3/36.

eş-Şafîî'nin sünnet hakkındaki şiir ve açıklamaları üzerinde durduktan sonra, onun "Divan"ında ilmin önemi hakkında yer verdiği bazı şiirleri üzerinde duracağız.

B. İlimin Önemi

İmam eş-Şafîî, *Divan*'ının pek çok yerinde ilmin önemini dile getirmiştir. Onun bu konudaki bazı mısraları şöyledir:

اصبر على مَرِّ الجفا من معلمٍ فَإِنَّ رسوبَ العلم في نفراته
ومن لم يذق مَرَّ التعلم ساعةً تجرَّع نلَّ الجهل طولَ حياته
ومن فاته التَّعليم وقتَ شبابه فكَبَّرَ عليه أربعاً لوفاته
بالعلمِ والتَّقَى إذا لم يكونا لا اعتبار لذاته

"Hocanın cefasının acısına sabret! İlimin yerleşmesi, onun sıkıntılarındadır. Kim eğitim/öğretimin acısını bir müddet tatmazsa, cehaletin zilletini/acısını ömür boyu yudumlar. Kim gençliğinde öğrenmeyi kaçırırsa, onu ölü kabul ederek onun için dört tekbir getir. Vallahi genç, ilim ve takva ile diri kalır. Bunlar olmazsa, onun hiçbir değeri olmaz."⁷⁷

İmam eş-Şafîî, bu şiirinde ilim hakkında önemli bazı noktalara işaret etmiştir. Onun burada belirttiği gibi, küçük yaşta ilmi öğrenmek gerekir. O yaşta, ilim öğrenmek için çeşitli sıkıntılara katlanmak icap eder. Çünkü ilim elde etmek, kolay değildir. Bunun için sabır ve tahammül gerekir. Bu yaşta ilim öğrenmenin acısına katlanamayan kişiler, ömür boyu cehaletin acısını yudumlarlar. Çünkü cehalet, insana hep acıyı yaşatır. eş-Şafîî, gençliğinde ilim öğrenmeyen kişileri, manevi anlamda ölü olarak kabul etmiştir. Bu nedenle o, cahil olan insanı ölü kabul ederek, bir nevi onun cenaze namazını dört tekbirle kılmayı son derece edebi bir üslup ile anlatmıştır. eş-Şafîî insanın manevi diriliğini, ilme ve takvaya yani dosdoğru bir hayat çizgisini takip etmeye bağlamıştır.

İmam eş-Şafîî'nin bu ve benzeri bazı şiirleri, Kur'ân-ı Kerim ve sünnetten aldığı manevi duygular ile yazdığı kanaatindeyiz. Nitekim Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu istikamette söylemiş olduğu çeşitli hadisler vardır. Örneğin o, bir hadiste bu anlamda şöyle buyurmuştur:

"Bir insanın küçüklüğünde öğrendiği ilim, taşa yapılan nakış gibidir. Büyük yaşta öğrendiği ilim ise, su üzerine yazılan yazı gibidir."⁷⁸

İmam eş-Şafîî, başka şiirlerinde de ilmin önemi üzerinde durmuştur:

77 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 164 vd.

78 Heysemî, Nureddin, *Mecmeu'z-Zevâid*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2017, I, 125; Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa*, nşr. Ahmed el-Kalâş, Beyrut 1985, II, 85, hadis no: 1757; Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 164.

تَعْلَمُ فَلَيْسَ الْمَرْءُ يُولَدُ عَالِمًا
وَلَيْسَ أَخُو عِلْمٍ كَمَنْ هُوَ جَاهِلٌ
وَأَنَّ كَبِيرَ الْقَوْمِ لَا عِلْمَ عِنْدَهُ
وَأَنَّ صَغِيرَ الْقَوْمِ إِنْ كَانَ عَالِمًا
كَبِيرٌ إِذَا رُدَّتْ إِلَيْهِ الْمَحَافِلُ

"Öğren! Kişi, âlim olarak doğmaz. İlim ehli, cahil gibi değildir. Toplumun bilgisiz lideri, güçlükler karşısında küçük olur. Toplumun bilgili olan küçüğüne, güçlü topluluklar yönelse bile, o büyük olur. Bilgisiz hayata razı olma. Atalarının sana bıraktığı miras, gerçek nasip değildir."⁷⁹

İmam eş-Şafîî, bu mısralarında da edebi bir üslup ile ilim üzerinde durmuştur. O, insanın doğuştan âlim olarak doğmadığını, kendi çabaları ile ilim öğrenmesinin gerektiğini anlatmış ve âlim ile cahilin bir olmadığına dikkat çekmiştir. eş-Şafîî, makamın değil, ilmin insanı yücelttiğini haykırmıştır. Ona göre bir insan, büyük imparatorlukların başına geçebilir. Ancak onun ulaştığı makam, onu yüceltmez. O imparator cahil ise, aslında küçük sayılır. Toplumun küçük gördüğü bilgi sahibi kişiler ise, aslında çok büyük şahsiyetlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde olduğu gibi, Hz. Muhammed'in de (s.a.v.) pek çok hadislerinde de ilmin önemi haber verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in inen ilk ayetinin "Oku!"⁸⁰ emri ile başlaması, İslam dinin ilme ne derece önem verdiğini ortaya koymaktadır. Daha Pek çok ayette, ilmin önemine ve gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Bu ayetlerden birinde, şu bilgiler verilmektedir:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

"De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"⁸¹

Bu ayette, bilen ile bilmeyenin bir olmadığı anlatılmaktadır. Bu ifadeler ile ilmin değeri açık bir şekilde ortaya konmaktadır. İmam eş-Şafîî de şiirlerinde bu duyguları farklı cümleler ile farklı şekillerde dile getirmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in önemine vurgu yaptığı ilim, insanı Allah'ı tanımaya, onu hissetmeye ve emirleri doğrultusunda hayatını şekillendirmeye götürmektedir. Bu durum, aşağıdaki ayette açık bir şekilde haber verilmektedir:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

"Allah'ın kullarından, ancak âlim olanları Allah'tan (hakıyla) korkarlar"⁸²

79 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 311.

80 el-Alak 96/1.

81 ez-Zümer 39/9.

82 Fatır 35/28.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilmin önemi hakkında söylediği bazı hadisler de şöyledir:

حدثنا محمد بن المنثني، حدثنا يحيى، عن إسماعيل، قال: حدثني قيس، عن ابن مسعود رضي الله عنه، قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول لا حسد إلا في اثنتين: رجل آتاه الله مالا، فسلطه على هلكته في الحق، ورجل آتاه الله حكمة، فهو يقضي بها ويعلمها

Buhârî'nin Muhammed b. el-Musennâ'dan, onun Yahya'dan, onun İsmail'den ve onun da Kays'tan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Mes'ud şöyle söylemiştir:

Ben, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şöyle söylediğini işittim: "Yalnızca iki kişiye gıpta edilir. Bunların birincisi, Allah'ın kendisine ihsan ettiği malı hak yolunda harcaıp tüketen kimsedir. Diğeri ise, Allah'ın kendisine verdiği ilimle gerektiği gibi amel eden ve onu başkalarına da öğreten kimsedir."⁸³

Bu hadiste hased, gıpta anlamında kullanılmıştır. "ğabete-yeğbitu" fiilinden türemiş bir isim olan gıpta, kelime olarak nimet, sevinç, güzel hal ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır.⁸⁴ Bu isim, Türkçede yumuşak "g" ile değil, normal "ğ" ile "gıpta" şeklinde kullanılmaktadır. İstilahî anlamda ise gıpta, bir insanın başkasında var olan bir nimetin ondan zail olmasını istemeden, aynı nimetin bir benzerinin kendisinde de olmasını temenni etmesi demektir.⁸⁵ Bu hadiste hased kavramı, bu anlamda yani övülen bir hased anlamında kullanılmıştır. Aslında bu hadiste, infak ve ta'lim kavramları vurgulanmaktadır. İnfak, insanın Allah tarafından kendisine bahşedilen malı yine Allah rızası için ve O'nun rızasına uygun yerlere harcamasıdır. Ayrıca bu hadiste geçen ikinci konu, hikmet konusudur. O da, faydalı ilim olarak kabul edilmektedir. Bundan gaye, insan Allah tarafından kendisine verilen ilme uygun hareket etmesi ve onu Allah rızası için başkalarına öğretmesidir. Bu hadiste, iki şey hedeflenmektedir. Birincisi, insanları cehaletten kurtarıp onları aydınlatmaktır. İkincisi ise, Allah'ın rızasını kazanmak için onun yolunda infakta bulunmaktır.⁸⁶ Bu

83 Buhârî, Zekât, 5, hadis no: 1409; İlim, 15, hadis no: 73; Ahkâm, 3, hadis no: 7141; İ'tisâm, 13, hadis no: 7316; Tevhîd, 45; hadis no: 7529; Müslim, Salatü'l-Müsâfirîn, 266, Hadis no: 815; 268, hadis no: 816; İbn Mâce, Zühd, 22, hadis no: 4208, 4209; İbn Hanbel, II, 9, 36.

84 el-Halil b. Ahmed, "ğabete", *Kitâbu'l-Ayn*, III, 266; İbn Manzûr, "ğabete", *Lisânü'l-Arab*, XI, 9 vd.

85 İbnü'l-Esrî, Mecdüddin Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, "ğabete", *en-Nihâye ff Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Halil Me'mûn Şeyhâ, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2011, II, 286 vd.; el-Cür-cânî, "el-Hasedu", *et-Tarifât*, s. 87; Ahterî, "el-Ğıptatu", *Ahterî Kebîr*, s. 717.

86 Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi'l Müslimi'bni'l-Haccâc*, thk. Ridvan Câmi' Ridvân, el-Mektebetu's-Sakâfî li'n-Neşri ve't-Tevzî', Kahire 2001, VI, 104.; Kirmânî, *Şerhu'l-Kirmânî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, II, 54 vd.; İbn Hâcer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2005, I, 219 vd.; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, II, 79 vd.; Gürânî, "el-Kevserü'l-Cârî", I, 170 vd.; Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî*, I, 254 vd.; Sâbûnî, *eş-Şerhu'l-Muyesser*, I, 142 vd.;

iki konu, toplumun maddi ve manevi yönden sıkıntılardan kurtarılmasını hedeflemektedir.

حدثنا يحيى بن أيوب، وقتيبة يعني ابن سعيد، وابن حجر، قالوا: حدثنا إسماعيل هو ابن جعفر، عن العلاء، عن أبيه، عن أبي هريرة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال إذا مات الإنسان انقطع عنه عمله إلا من ثلاثة إلا من صدقة جارية، أو علم ينتفع به، أو ولد صالح يدعو له

Müslim'in Yahya b. Eyyûb, Kuteybe b. Said ve İbn Hucr'den, onların İsmail b. Cafer'den, onun Alâ'dan, onun kendi babasından ve onun da Ebû Hureyre'den naklettiğine göre, Hz. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat."⁸⁷

Bu hadiste, insanın ölümünden sonra sevaplarının devam etmesine sebep olan üç şeyden bahsedilmektedir. Bunlar, sadakai cariyeye, faydalı ilim ve anne babaya dua eden evladın duasıdır. Sadakai cariyeye, insan veya hayvana yararlı olan kalıcı her türlü eserdir. Faydalı ilim, talim, terbiye, te'lif, tasnif ve benzeri maddi veya manevi ilimdir. Bu ilimlerin, genel olarak fayda sağlaması önemlidir. Hayırlı evlat ise, büyüklerini tanıyan, onlara saygı duyan ve ölümlerinden sonra onları hayırla yâd edip onlar için hayırlı dualarda bulunan evlattır. İnsanın ölümünden sonra sevaplarının devamına sebep olan bu üç şeyin ortak noktası, insanın bunları hayatta iken kendi emeği ile sağlamasıdır.⁸⁸

حدثنا محمود بن غيلان، قال حدثنا أبو أسامة، عن الأعمش، عن أبي صالح، عن أبي هريرة، قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سلك طريقا يلتمس فيه علما سهل الله له طريقا إلى الجنة

Tirmizî'nin Mahmud b. Ğaylân'dan, onun Ebû Usâme'den, onun A'meş'ten, onun Ebû Salih'ten ve onun da Ebû Hureyre'den naklettiğine göre, Hz. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Kim ilim tahsil etmek için yolculuğa çıkarsa, Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır."⁸⁹

a. mlf. *Fethü'l-İlâhi'l-Mün'im fî Şerhi Sahîhi Müslim*, Kalkan Matbaacılık, Ankara tsz. I, 646 vd.; Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, X, 482 vd.

87 Müslim, Vasiyyet, 14, hadis no: 1631; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14, hadis no: 2880; Tirmizî, Ahkâm, 36, hadis no: 1376.

88 Bkz. Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslimi'bnî'l-Haccâc*, XI, 88; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, XIII, 65 vd.; Sâbüni, *Fethü'l-İlâhi'l-Mün'im*, III, 64 vd.

89 Tirmizî, İlim, 2, hadis no: 2646; İlimin önemini anlatan diğer bazı hadisler için bkz. Buhârî, İlim, 34, hadis no: 100; Müslim, İlim, 13, hadis no: 2673; Tirmizî, İlim, 19, hadis no: 2681, 2682, 2685, 2687.

Bütün bu ayet ve hadislerde, ilmin ayrı ayrı fayda ve güzellikleri dile getirilmektedir. İlimsiz hayat, başarılı bir şekilde devam etmez. Dünya ve ahiretin huzur ve saadetinin yolu ilimden geçer. Daha pek çok ayet ve hadislerde, bu konunun önemi dile getirilmektedir. İmam eş-Şafiî de, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerden aldığı duygularla şiirlerinde ilmin önemini anlatmıştır.

C. Güzel Ahlak

İmam eş-Şafiî'nin güzel ahlak ile ilgili şiirleri ve konu ile ilgili hadisler hakkında bilgi vermeden önce, ahlakı kısaca tanıtmak istiyoruz:

“*Ahlak*”, herhangi bir şeyi yaratmak, yoktan var etmek, takdir etmek, ona şekil vermek, düzeltmek, geçinmek, güzel huylu olmak ve benzeri anlamlara gelen “*haleke-yehluku*” fiilinden türemiş olan bir isimdir. “*Ahlak*” kelimesi, huy, yaratılıştan gelen özellik, tabiat, karakter, yapı, mizaç, uyumluluk ve benzeri anlamları ifade etmektedir. Ahlak kelimesinin teki-li, “*hulk*” ve “*huluk*” şeklindedir.⁹⁰ “*Halk*” kelimesi, insanın zahiri yaratılışı ve “*Huluk*” kelimesi ise insanın batını sıfatları ile ilgilidir. İnsanın karakteri, iyilikle kötülüğün tespiti, iyiliği yaparak kötülükten kaçınma yolları, kısacası herhangi bir insanın yapması gereken tüm vazifeler, ahlakın konusunu oluşturmaktadır. Âlimler, ahlak kelimesinin ifade ettiği özellikler konusunda farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Biz bu özellikleri, genel olarak iki kısım halinde değerlendirebiliriz. Bunların ilki, insan iradesinin dışında meydana gelen, insanda doğuştan tabii olarak var olan sinirlenme, heyecanlanma, öfkelenme, cimrilik, cömertlik ve benzeri mizaç ve karakterlerdir. Bunlar, batını özelliklerdir. İnsanın bu gibi konularda sorumluluğu yoktur. Çünkü bu gibi şeyler, fitri ve tabii olaylardır. Bunlar, insanın tabii ahlakını oluşturmaktadır. Ahlakın ikinci kısmı ise, insan kendi iradesi ile kazandığı güzel ahlak kural ve kaideleridir. Bunlar da, ahlakın zahiri özellikleridir. Ayrıca bunlara, iyi huylar da diyebiliriz. Bu tür şeyler, insanın hür iradesi ile yapıldığından dolayı, bunları yapan kişi onlardan sorumludur.⁹¹ İnsan, iyi ahlak ile hareket ettiği zaman, mükâfat kazanır. Ayrıca insan, iradesinin dışında meydana gelen sinirlenme ve öfkelenme gibi özellikleri nedeni ile başkalarına zarar verirse, verdiği bu zarar ne-

90 el-Halil b. Ahmed, “haleke”, *Kitâbu'l-Ayn*, I, 438 vd.; el-Ezherî, “haleke”, *Tehzibu'l-Luğa*, V, 225 vd.; İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, “haleke”, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Halil Me'mûn Şeyhâ, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2011, I, 525 vd.; İbn Manzûr, “haleke”, *Lisânü'l-Arab*, V, 139 vd. Ahterî, “el-Halk”, *Ahterî Kebîr*, s. 360 vd.; Luvis, “haleke”, *el-Muncid*, s. 193 vd.).

91 İbnü'l-Arabî, Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh, *el-Mesâlik fî Şerhi Muvattâi'l-İmam Malik*, thk. Hamid Abdullâh el-Mahlâvî, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2013, VI, 185 vd.; el-Cürçânî, “el-Hulku”, *et-Tarifât*, s. 101; Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlak Dersleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 25 vd.

deni ile sorumlu kabul edilmektedir. Buna göre diyebiliriz ki, insan iradesinin dışında meydana gelen bazı olumsuz huylar, eyleme geçmedikçe, insan ondan sorumlu kabul edilmez; ancak bu duygular eyleme geçip başkalarının zarar görmelerine sebep olursa, insan ondan sorumlu olarak kabul edilmektedir.

İmam eş-Şafîî ve mu'tezile mezhebi fakihî Bîşr b. Ğiyâs, Abbasi halifesi Hârûn er-Raşîd'in huzurunda tartışmışlardır. Bîşr b. Ğiyâs, İmam eş-Şafîî'yi inciten ifadeler kullanmıştır. İmam eş-Şafîî, ona cevaben beş beyitlik bir şiir söylemiştir. Güzel ahlak ile ilgili olan bu şiirin ilk iki beyti şöyledir:

احب مكارم الأخلاق جهدي و أكره أن أعيب و ان أعابا
واصفح عن سباب الناس حلما و شر الناس من يهوى السبابا

"Ben, güzel ahlakı gaye edinmeyi severim. Başkasını ayıplamaktan ve başkaları tarafından ayıplanmaktan hoşlanmam. Söz ile küfredenleri, şefkat ile bağışlarım. Çokça küfretmeyi sevenler, insanların en kötüleridir."⁹²

İmam eş-Şafîî'nin, bu şiirini Kur'ân-ı Kerim ve sünnetten almış olduğu manevi duygularla yazdığı kanaatindeyiz. Bu şiirin mefhumuna uygun düşen bir hayli hadis vardır. Bu hadislerden birkaç tanesi şöyledir:

بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ حُسْنَ الْأَخْلَاقِ

"Ben, güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim."⁹³

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayat felsefesi, Kur'ân-ı Kerim'e dayanmaktadır. Onun insanlığa emanet olarak bırakmış olduğu Kur'ân-ı Kerim ve sünnet, en güzel ahlak yolunu çizmekte, ortaya koymaktadır. Kendisi bu hadiste, güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiğini haber vermiştir. Nitekim Allah, Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde onun güzel ahlak üzere bulunduğunu ve bu konuda insanlar için güzel bir örnek olduğunu haber vermektedir. Bu konu ile ilgili iki ayet şöyledir:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

"Muhakkak ki sen, güzel ahlak üzeresin."⁹⁴

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

"Muhakkak ki Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlarla Allah'ı çokça anan kimseler için en güzel örnektir."⁹⁵

92 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 139 vd.

93 Muvattâ', *Husnu'l-Hulk*, 1.

94 el-Kalem 68/4.

95 el-Ahzab 33/21.

Bu ayet ve hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Muhammed (s.a.v.) insanlar için her konuda en güzel örnektir. İnanan insanların, hayatlarının her aşamasında onu örnek olarak kabul etmeleri ve hayatlarını da ona göre düzenlemeleri gerekir.

حدثنا محمد بن بشار، قال حدثنا عبد الرحمن بن مهدي، قال حدثنا سفيان، عن حبيب بن أبي ثابت، عن ميمون بن أبي شبيب، عن أبي ذر قال قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم اتق الله حيثما كنت، وأتبع السيئة الحسنة تمحها، وخالق الناس بخلق حسن

Tirmizî'nin Muhammed b. Beşşâr'dan, onun Abdürrahman b. Mehdî'den, onun Sufyan'dan, onun Habîb b. Ebî Sabit'ten ve onun da Meymûn b. Ebî Şebîb'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Zer Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Nerede olursan ol, Allah'tan hakkı ile kork (sorumluluk bilinci ile hareket et). Kötülük yaptıktan hemen sonra, o kötülüğü yok edecek bir iyilik yap. İnsanlara güzel ahlak ile muamelede bulun."⁹⁶

Buna göre insan olarak her kişinin kendine göre hata, kusur ve yanlışlıkları vardır. Güzel ahlakın gereği olarak, bu tür durumlarda o kötülükten dönmek, tövbe etmek, yaptığına pişman olmak ve o günahı silecek güzelliklerde bulunmak icap eder. Bu güzel ahlakın ana ilkesi ise, her yerde ve her zaman Allah bilinci ile yaşamaktır. Güzel ahlak ile ilgili başka bir hadis şöyledir:

حدثني محمد بن حاتم بن ميمون، حدثنا ابن مهدي، عن معاوية بن صالح، عن عبد الرحمن بن جبير بن نفيير، عن أبيه، عن النواس بن سمعان الأنصاري، قال: سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم، عن البر والإثم فقال البر حسن الخلق، والإثم ما حاك في صدرك، وكرهت أن يطلع عليه الناس

Müslim'in Muhammed b. Hatim b. Meymûn'dan, onun İbn Mehdî'den, onun Muaviye b. Salih'ten, onun Abdürrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr'den, onun babasından ve onun da Nevvâs b. Sem'ân el-Ensârî'den naklettiğine göre, Nevvâs, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) iyiliğin ve günahın ne olduğunu sormuş. Hz. Muhammed (s.a.v.), ona şu cevabı vermiştir: "İyilik, güzel ahlaktır. Günah (kötülük) ise, yaptığından dolayı vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmelerini istemediğin davranıştır."⁹⁷

Bu hadiste temel iki kavram olan "*birr*" ve "*ism*" kelimeleri geçmektedir. "*Berre-yebirru*" fiilinden türemiş bir isim olan "*birr*" kelimesi, iyilik,

96 Tirmizî, *Birr*, 55, hadis no: 1987.

97 Müslim, *Birr*, 14, hadis no: 2553; Tirmizî, *Zühd*, 52, hadis no: 2389.

itaat, güzel muamele, güzel söz, yardımcı olmak, ikramda bulunmak, dua etmek, lütufta bulunmak ve benzeri her türlü iyilik için kullanılmaktadır.⁹⁸ "İsm" kelimesi ise, günah işlemek, harama girmek ve benzeri anlamlar için kullanılan "esime-ye'semu" fiilinden türemiş bir isimdir ve çoğulu "âsâm" olarak kullanılır.⁹⁹ "İsm" kelimesinin istilâhî anlamı ise, dini ve fitri açıdan kendisinden korunmayı gerektiren her şey demektir.¹⁰⁰

Bu hadiste, her türlü iyiliğin güzel ahlak üzerinde kurulduğu vurgulanmaktadır. Güzel ahlakın olmadığı yerde, iyilikten bahsetmek isabetli bir şey değildir. İyiliğin dışında kalan, güzel ahlaka muhalif çeşitli kötülükler ise, insanın vicdanını rahatsız eder ve onun psikolojisini bozar. Dolayısı ile insanın, kötü olarak kabul edilen her şeyden korunması gerekir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hadiste, kötülüğün insan vicdanını rahatsız ettiğini ve bunu işleyen kişinin, yaptıklarının başkaları tarafından görülmesini istemediğini söylemiştir. Bundan anlaşıldığı kadarı ile kalb, iyilik ile kötülüğün tespitinde bir karar mekanizmasıdır.

D. Dua

İmam eş-Şafîî, *Divân*'ında dua konusu üzerinde ciddi bir şekilde durmuştur. Bilindiği gibi duanın, İslâm dininde önemli bir yeri vardır. "Dua" kelimesi, birinin gelmesini istemek, çağırmak, dua etmek, yakarmak, yardım istemek, davet etmek teşvik etmek ve daha nice anlamlara gelen "deâ-yedû" fiilinden türemiş bir isimdir. Dini açıdan dua, kulun huşu içerisinde Allah'tan dilekte bulunması demektir.¹⁰¹ Kur'ân-ı Kerim ve sünnetten aldığı manevi duygular ile şiirlerini yazan İmam eş-Şafîî, dua hakkında çeşitli şiirler yazmıştır. Onun bu şiirlerinden biri şöyledir:

أَتَهْرَأُ بِالِدُّعَاءِ وَتَرَدِّيهِ وَمَا تَدْرِي بِمَا صَنَعَ الدُّعَاءُ
سَهَامُ اللَّيْلِ لَا تُحْطِي وَلَكِنْ لَهَا أَمْدٌ وَلِلْأَمْدِ اتِّقِضَاءُ

"Duayı basite alıp ondan kaçıyor musun? Duanın nelere vesile olacağını bilemezsin. Gece okları, hedefe isabet etmekte şaşmaz. Bu okların varıp isabet edeceği hedefler vardır. Allah dilemediği zaman bu duaları kabul etmez ve dilediği zaman da yerine getirir."¹⁰²

98 İbnü'l-Esîr, "berere", *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis*, I, 122 vd.; İbn Manzûr, "berere", *Lisânü'l-Arab*, II, 59; Ahterî, "el-Birru", *Ahterî Kebîr*, s. 123; Luvis, "berre", *el-Muncid*, s. 30.

99 el-Halil b. Ahmed, "esime", *Kitâbu'l-Ayn*, I, 57; İbnü'l-Esîr, "esime", *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis*, I, 39; İbn Manzûr, "esime", *Lisânü'l-Arab*, I, 56 vd.; Ahterî, "el-İsmu", *Ahterî Kebîr*, s. 13; Luvis, "esime", *el-Muncid*, s. 3.

100 el-Cürcânî, "el-İsmu", *et-Tarifât*, s. 9.

101 Dua hakkında geniş bilgi için bkz. Halil b. Ahmed, "daave", *Kitâbu'l-Ayn*, II, 31; İbnü'l-Esîr, "deâ", *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis*, I, 571 vd.; İbn Manzûr, "deâ", *Lisânü'l-Arab*, V, 266 vd.; Cilacı, Osman, "Dua", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 529 vd.

102 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 114.

İmam eş-Şafîî, başka bir şiirinde de dua hakkında şöyle söylemiştir:

يا سميع الدعاء كن عند ظني و اكفني من كفيته الشر متي
وأعني على رضاك و خرلي في أموري و عافني و أعف عني

“Ey yalvarışları duyan Allahım! Beni umduğum gibi şerden koru. Rızana uygun bir şekilde hareket etmem konusunda bana yardımcı ol. İşlerimde bana hayır nasip et. Bana afiyet ver ve beni bağışla.”¹⁰³

İmam eş-Şafîî'nin bu şiirleri, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) çeşitli hadislerinin mefhumu ile örtüşmektedir. Bu hadislerden iki tanesi şöyledir:

حدثنا علي بن محمد قال حدثنا وكيع، عن الأعمش، عن ذر بن عبد الله الهمداني، عن يسيع الكندي، عن النعمان بن بشير قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الدعاء هو العبادة ثم قرأ وقال ربكم ادعوني أستجب لكم

İbn Mâce'nin Ali b. Muhammed'den, onun Vekî'den, onun A'meş'ten, onun Zer b. Abdillâh el-Hemdânî'den, onun Yusey' el-Kindî'den, onun Nu'man b. Beşîr'den rivayet ettiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Muhakkak ki dua, ibadettir.” Hz. Muhammed (s.a.v.) bunu söyledikten sonra, aşağıdaki ayeti okudu.¹⁰⁴ “*Rabbiniz, bana dua ediniz, ben sizin duanızı cevap vereyim, dedi.*”¹⁰⁵

İslâm âlimleri, dua etmenin İslâm dinindeki önemini anlatmak için bu hadisi delil olarak ileri sürmüşlerdir. Bu hadiste ifade edildiğine göre dua, ibadet ismine en liyakatli ve en hakiki kulluk görevidir. Çünkü öz benliği ile Allah'a yönelip ona dua eden kişi, başka varlıklar karşısında ezilmekten kurtulur; bütün ümidini Allah'a bağlar ve Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmaz. Bütün ibadetlerin özü ve gerçek mahiyeti, bu şekilde Allah bilincine varmaktır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu hadisi söyledikten sonra konu ile ilgili bu ayeti okumuş olması, Allah'ın dua hakkındaki emrini dile getirmesidir.¹⁰⁶ Allah, bu ve benzeri ayetlerde sadece kendisine el açıp yalvarmamızı emretmektedir. Buna göre insanın, Allah'tan başkasına el açıp dua etmemesi gerekir. Dua edilecek tek kişi, hiç şüphesiz ki Yüce Allah'tır. Kul, O'na dua etmekle huzur bulur. Çünkü Allah, her zaman ve her yerde insanın en büyük desteği ve dayanağıdır. İnsan, Allah'ın huzurunda el açıp On'dan samimi bir şekilde dilekte bulununca, mutlu olur. Buna

103 Şafîî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, s. 394. İmam eş-Şafîî'nin bu şiirinde duanın tasavvufî yönü dile getirilmektedir. İslâm tasavvufunda duanın önemli bir yeri vardır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, “Dua”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 535 vd.

104 İbn Mâce, *Dua*, 1, hadis no: 3828.

105 el-Mü'min 40/60.

106 Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, X, 6 vd.

göre, Allah'a el açıp samimiyetle dua etmek, gerçek mutluluğun tek yoludur.¹⁰⁷ Konu ile ilgili başka bir hadis ise şöyledir:

حدثنا علي بن حجر، قال أخبرنا الوليد بن مسلم، عن ابن لهيعة، عن عبيد الله بن أبي جعفر، عن أبان بن صالح، عن أنس بن مالك، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال الدعاء مخ العبادة

Tirmizî'nin Ali b. Hücr'den, onu Velid b. Müslim'den, onun İbn Lahîa'dan, onun Ubeydullah b. Ebî Ca'fer'den, onun Eban b. Subh'tan, onun da Enes b. Malik'ten naklettiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Dua, ibadetin özüdür."¹⁰⁸

Dua, İslâm inanç, ibadet ve ahlakında başlı başına geniş bir konudur. Burada İmam eş-Şafîî'nin *Divân*'ından dua ile ilgili bazı şiirleri ve bazı ayet ile hadisleri kısaca izah ettik.¹⁰⁹ Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, dua ibadetlerin temeli, özü ve hülasasıdır. Bütün ibadetlerimizde, Allah'a karşı bir yalvarış duygusu bulunmaktadır. Tüm ibadetlerde olduğu gibi, duanın da ana gayesi, insanın kendi halini Allah'a arz etmesi ve niyazda bulunmasıdır.¹¹⁰ İlahi olan ve olmayan bütün inanç sistemlerinde var olan dua, insanın ihtiyaç ve eksikliklerini telafi etmeyi ve diğer taraftan da daha mükemmele ulaşmayı hedefleyen bir diyalog vasıtasıdır. Bu yalvarışların şekil ve anlatım biçimi, dinlere göre değişmektedir. Onun için dua, ibadetlerin özü olarak kabul edilmektedir.

Bundan sonra, İmam eş-Şafîî'nin hased ve çekememezlik ile ilgili bazı şiirleri ve konu ile ilgili bazı hadislerin izahı üzerinde duracağız.

E. Hased ve Çekememezlik

"Hased" kavramı hakkında çeşitli açıklamalarda bulunmadan önce, bu kelimenin anlamı üzerinde durmak istiyoruz. "Hasede-yahsudu" fiilinden türemiş bir isim olan "hased", kelime olarak kıskançlık, çekememezlik ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır. Bir terim olarak ise "hased", herhangi bir insanın, başkasının sahip olduğu maddi veya manevi imkânların ondan alınarak kendisine geçmesini istemesi demektir. Bazen de kişi, başkasındaki nimet kendisine geçmese de, onun da bundan mahrum kalmasını diler.¹¹¹ Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, (ö. 816/1413), bu

107 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Taberî, *Camîu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, XII, 95 vd.; Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, V, 162 vd.; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, XV, 285 vd.; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, VIII, 91; Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, X, 5358 vd.

108 Tirmizî, *Dua*, 1, hadis no: 3371.

109 İslâm literatüründe dua hakkında geniş bilgi için bkz. Çağrıçı, Mustafa, "Dua", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 536 vd.

110 Parlador, Selahattin, "Dua", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 530 vd.

111 el-Halil b. Ahmed, "hasede", *Kitâbu'l-Ayn*, I, 315; el-Ezherî, "hasede", *Tehzîbu'l-Luğa*, III, 321 vd.; İbnü'l-Esîr, "hasede", *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis*, I, 374 vd.; İbn Manzûr, "hasede", *Lisânü'l-Arab*, IV, 115 vd. Ahterî, "el-Hasedu", *Ahterî Kebîr*, s. 298.

tanımı kısaca veciz bir ifade ile şöyle dile getirmiştir: “Hased, kıskanan kişinin, kıskanılan kişideki nimetin ondan yok olarak kendisine geçmesini temenni etmesi demektir.”¹¹²

İmam eş-Şafiî, çeşitli şiirlerinde hased konusunu dile getirmiş ve bu şiirlerinde onu hep yermiştir:

وَدَارَيْتُ كُلَّ النَّاسِ لَكِنَّ حَاسِدِي مدراته عَزَّتْ وَعَزَّ مَنَالِهَا
وَكَيْفَ يُدَارِي الْمَرْءَ حَاسِدَ نِعْمَةٍ إِذَا كَانَ لَا يَرْضِيهِ إِلَّا زَوَالِهَا

“Pek çok kişi beni kıskandığı halde büyüdüm. Allah onların sayısını yok etmesin. Bendeki nimetlerin kendilerine geçmesi için hased ediyorlarsa, bana beslenen hasedin kendilerine geçmesini istiyorlar.”¹¹³

كَلَّ الْعَدَاوَاتُ قَدْ تَرَجَى مَوَدَّتَهَا الْإِعْدَاوَةُ مِنْ عَادَاكَ عَنْ حَسَدِ

“Bütün düşmanlıkların bir gün son bulup dostluğa dönüşmesi istenir. Ancak hasetten kaynaklanan düşmanlık, bunun dışındadır.”¹¹⁴

İmam eş-Şafiî'nin bu ve benzeri şiirlerinin mefhumu, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) çeşitli hadislerinin mefhumu ile örtüşmektedir. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

حَدَّثَنَا الْحَمِيدِي، قَالَ: حَدَّثَنَا سَفِيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَلِيٌّ
غَيْرَ مَا حَدَّثَنَاهُ الزَّهْرِيُّ، قَالَ سَمِعْتُ قَيْسَ بْنَ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ
مَسْعُودٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَا لَا
فَسَلَطَ عَلَيْهِ هَلَكَتَهُ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيَعْلَمُهَا

Buhârî'nin el-Hümejdî'den, onun Sufyan'dan, onun İsmail b. Ebî Halit'ten (Zührî'nin bize söylediğinin dışında), onun Kays b. Ebî Hâzim'den, onun da Abdullah b. Mes'ut'tan naklettiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İki kişiden başkasına gıpta edilmez. Allah tarafından kendisine mal verilip de hak yolunda o malı harcayan kimse ile Allah tarafından kendisine hikmet (ilim) verilip de onunla (yerli yerince) hükmeden ve onu başkalarına da öğreten kimse.”¹¹⁵

Yukarıda bu hadisin mefhumu, özellikle de hikmet ve infak üzerinde durduk. Burada bu hadiste söz konusu olan “*hased*” kavramı üzerinde biraz daha geniş bir şekilde durmak istiyoruz. Kelime olarak “*hased*”, *hased*

112 el-Cürcânî, “el-Hasedu”, *et-Tarifât*, s. 87.

113 Şafiî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafiî*, s. 187.

114 Şafiî, *Divânü'l-İmâm eş-Şafiî*, s. 200.

115 Buhârî, Zekât 5, hadis no: 1409; İlim, 15, hadis no: 73; Ahkâm 3, hadis no: 7141; İ'tisâm 13, hadis no: 7316; Tevhîd 45; hadis no: 7529; Müslim, Salatü'l-Müsâfirîn, 266, Hadis no: 815; 268, hadis no: 816; İbn Mâce, Zühhd, 22, hadis no: 4208, 4209; İbn Hanbel, II, 9, 36.

etmek, imrenmek, çekememek, gıpta etmek ve benzeri anlamlarda kullanılan "hasede-yahsudu" fiilinden türemiş bir isimdir. Bu hadiste geçen "hased" sözcüğü, gıpta anlamında yorumlanmaktadır. "Ğıpta" kelimesi, "Ğabete-yeğbitu" fiilinden türemiş bir isimdir. Bu isim, kelime olarak nimet, sevinç, güzel hal ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır.¹¹⁶ "Ğıpta" kelimesi, Türkçede yumuşak "g" ile değil, normal "ğ" ile geçmiş ve imrenmek anlamında "gıpta" şeklinde kullanılmaktadır.¹¹⁷ İstilahî anlamda ise gıpta, bir insanın başkasında var olan bir nimetin ondan zail olmasını istemeden, aynı nimetin bir benzerinin kendisinde de olmasını temenni etmesi demektir.¹¹⁸ Bu hadiste "hased" kavramı, övülen bir hased anlamında kullanılmıştır. Çünkü âlimler, hased kavramını iki şekilde yorumlamışlardır. Birincisi, burada izah etmeye çalıştığımız gibi, gıpta anlamında övülen, methedilen, imrenilen, güzel hased türüdür. İkincisi ise, kınanan, tenkit edilen hased türüdür. O da, başkalarında bulunan bir nimeti, bir hasleti kıskançlık nedeni ile çekememek, o nimet veya hasletin sahibinin elinden çıkmasını arzulamaktır. Bu hased türlerinin birincisine mecâzî ve ikincisine de hakikî hased denmektedir. Kötü görülen ikinci tür hased duygusu, Kur'ân-ı Kerim'e ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetine uygun düşmemektedir. Dolayısı ile böylesine bir hased duygusu, İslâm dini açısından âlimlerin ittifakı ile haram olarak kabul edilmektedir.¹¹⁹ Hz. Muhammed (s.a.v.), başka bir hadiste kıskançlıktan kaynaklanan bu tür hasede şöyle işarette bulunmuştur:

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ صَلَاحِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عَمْرٍو حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ، فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ،

Ebû Dâvûd'un Osman b. Salih el-Bağdâdî'den, onun Ebû Âmir yani Abdülmelik b. Amr'dan, onun Süleyman b. Bilal'dan, onun İbrahim b. Ebî Useyd'den, onun kendi dedesinden ve onun da Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle söylemiştir: "Hasetten (kıskançlıktan) sakınınız. Çünkü Ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi, kıskançlık da iyi amelleri yer bitirir."¹²⁰

116 el-Halil b. Ahmed, "ğabete", *Kitâbu'l-Ayn*, III, 266; İbn Manzûr, "ğabete", *Lisânü'l-Arab*, XI, 9 vd.

117 Akalın, "gıpta", *Türkçe Sözlük*, s. 942.

118 el-Halil b. Ahmed, "ğabete", *Kitâbu'l-Ayn*, III, 266; İbnü'l-Esîr, "ğabete", *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis*, II, 286 vd.; el-Cürcânî, "el-Hasedu", *et-Tarifât*, s. 87; İbn Manzûr, "ğabete", *Lisânü'l-Arab*, XI, 9 vd. Ahterî, "el-Ğıptatu", *Ahterî Kebîr*, s. 717.

119 Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi-s Müslimi'bni'l-Haccâc*, VI, 104; Kirmânî, *Şerhu'l-Kirmânî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, II, 54; İbn Hâcer, *Fethu'l-Bârî*, I, 219 vd.; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, II, 79; Gürânî, "el-Kevserü'l-Cârî", I, 170; Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî*, I, 254 vd.; Sâbûnî, *eş-Şerhu'l-Muyesser*, I, 143; a. mlf. *Fethü'l-İlâhi'l-Mün'im*, I, 646 vd.; Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, X, 482 vd.

120 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 52, hadis no: 4903; İbn Mâce, *Zühed*, 22, hadis no: 4210.

Hız Muhammed'in (s.a.v.) bu hadiste haber verdiği gibi kıskançlık ve çekememezlikten kaynaklanan kötü hased, sahibinin sevaplarını tüketir.¹²¹ Çünkü hased ve kıskançlık, psikolojik ve sosyolojik bir hastalıktır. Bu duygular insanın ruh dünyasını kapladığı zaman, onun psikolojik yapısına zarar vermekte, onun düşünce ve muhakemesini alt üst etmektedir. Böyle bir psikolojik yapıyı yaşayan insan, sağlıklı bir şekilde düşünme bilme ve hoşgörü ile davranma özelliğini kaybetmektedir. Dolayısı ile bu tür insanlar, içerisinde buldukları toplumun sosyal yapısının bozulmasında etkili olurlar. Normal şartlarda bu tür insanlar, toplum içerisinde sevilmez ve dışlanırlar. Bu nedenle hased ve kıskançlık kişi, aile ve toplumda zararların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Sonuç olarak bu zararlı davranışlar, insanın iyiliklerini yok etmekte ve günahlarının artmasına da sebep olmaktadır.

SONUÇ

İslâm'ın ilk asırlarında yetişen İmam eş-Şafiî, dini ilimler alanında büyük emekler sarf etmiştir. O, Gazze'de doğmuş, küçük yaşta babasını kaybetmiş ve yetim olarak Mekke'de büyümüştür. Mekke, Medine ve Bağdat'ta pek çok âlimden ders alan eş-Şafiî, aynı zamanda pek çok talebe de yetiştirmiştir. Özellikle o, fıkıh usulü açısından bu güne kadar İslâm âlimlerine kaynaklık etmiştir. Çünkü ilk olarak o, "*er-Risâle*" adlı fıkıh usulü kitabını yazmıştır. eş-Şafiî, Malik b. Enes'ten ders alıp onun "*el-Muvatta*" adlı hadis kitabını ezberlemiş ve Hanefî âlimlerden de yararlanmıştı. Buna rağmen eş-Şafiî, onların mezhebine uymamış ve kendi mezhebini kendisi kurmuştur. Onun mezhebi, kısa zamanda Bağdat, Arabistan ve Mısır'da yayılmıştır. Şafiî mezhebi, halen dünyanın çeşitli yerlerinde varlığını sürdürmektedir. O, daima Kur'ân-ı Kerim ve sünneti ölçü almış ve bütün eserlerinde ona göre hareket etmiştir. Onun bu konuda yapmış olduğu çeşitli açıklamaları, onun Kur'ân-ı Kerim ve sünnete olan inancını ve bağlılığını yansıtmaktadır. eş-Şafiî, eserlerinde toplumun dini ve sosyolojik problemlerini çözmeye çalışmıştır. eş-Şafiî, fıkıh, tefsir, hadis ve Arap dili alanlarında son derece mahir bir âlimdi. O, aynı zamanda büyük bir şairdi. Onun şiirlerinde bile, toplumsal problemleri çözmeye çalıştığını okumaktayız. "*Divân*"ı, onun bu alandaki maharetini ortaya koymaktadır. İmam eş-Şafiî'nin "*Divân*"ını incelediğimiz zaman, şiirlerini Kur'ân-ı Kerim ve sünnetten aldığı manevi duygular ile yazdığını görmekteyiz. O, şiirlerinde inanç, edep, ahlak, sosyoloji, psikoloji ve benzeri konuları bir arada harmanlamıştır. Her şairin şiirleri, kendi psikolojik ve sosyolojik dünyasını yansıtmaktadır. İmam eş-Şafiî'nin şiirlerinde de durum böyle-

121 Bu hadisin şerh ve açıklaması hakkında geniş bilgi için bkz. Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, XIII, 168; Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, X, 484.

dir. Dolayısı ile bizler de Makalemizde, hadis kültürünün şiirlerine yansımaları üzerinde durduk. İmam eş-Şafîî'nin Kur'ân-ı Kerim, sünnet, güzel ahlak, dua, hased ve çekememezlik gibi önemli gördüğümüz bazı başlıklar ile ilgili şiirlerini inceledik. Onun, bu şiirlerini çeşitli hadislerden almış olduğu manevi duygularla yazdığı kanaatine vardık. Bu nedenle o konularla ilgili hadisleri tespit ederek söz konusu şiirlerle mukayese ettik. Bu hadisleri, çeşitli şerh kitaplarından istifade ederek yorumladık. Aslında onun şiirlerinin tümü, Kur'ân-ı Kerim ve sünnetin mana ve mefhumu ile örtüşmektedir. Büyük âlimleri yakından tanımak için, onların eserlerini çok yönlü ele alıp incelemek gerekir. İmam eş-Şafîî ve eserleri, özellikle fıkıh ve hadis açısından çok yönlü bir şekilde incelenmiştir. Onun hayatı ve eserleri ile ilgili, başta Türkiye'de olmak üzere, İslâm âleminin çeşitli yerlerinde ve Batı dünyasında pek çok yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların yanında birçok makale, tebliğ ve benzeri akademik çalışmaların yapıldığını da okumaktayız. Ayrıca İmam eş-Şafîî ve çalışmaları hakkında düzenlenen hayli sempozyumların yapıldığına şahit olmaktayız. Biz de bu makalemizde, onun "*Divân*"ında şiirlerinin hadise yansımaları üzerinde durduk. Onun "*Divân*"ı hakkında çeşitli şerhlerin yazıldığına vakıf olduk. İmam eş-Şafîî'nin şiirleri ve özellikle "*Divân*"ı hakkında daha çeşitli ilmi ve edebi çalışmaların yapılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- ABDÜLHALİK, Abdülğanî, *Hücciyetü's-Sünne*, trc. Dilaver Selvi, Şüle Yayınları, İstanbul 1996.
- ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa*, nşr. Ahmed el-Kalâş, I-II, Beyrut 1985.
- AHTERÎ, Mustafa b. Şemsuddin el-Karahisârî (ö1310), "adele", *Ahterî Kebîr*, Der-saadet 1310.
- AKALIN, Şükrü Haluk vdğ. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- AKSEKÎ, Ahmed Hamdi, *Ahlak Dersleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, I-XII, İstanbul tsz.
- AYBAKAN, Bilal, "Şâfiî", *DİA*, XXXVII, ss. 223-233, İstanbul 2010.
- AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- AYNÎ, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umde-tu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, I-XVI, Beyrut 2002.
- A'ZAMÎ, M. Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, trc. Hulusi Yavuz, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- AZÎMABÂDÎ, Ebû Abdirrahmân Şerefi'l-Hak Muhammed Eşref es-Sadîkî, (ö. 1329/1911) *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Darü'l-Feyhâi, I-XIV, Dimaşk 2013.
- BEDİR, Murteza, "er-Risâle", *DİA*, XXXV, ss. 117-119, İstanbul 2008.
- BİRİŞİK, Abdulhamit, "Kur'an", *DİA*, XXVI, ss. 383-388, Ankara 2002.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahih*, Daru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut tsz.
- BROCKELMANN, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, trc. Mahmut Fehmi Hicâzî, nşr. el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-Âmme li'l-Kitab, I-XVII, Mısır 1993.
- BUHL, Raymond F., "Kur'an" *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, VI, ss. 995-1012, İstanbul 1979.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.
- CİLACI, Osman, "Dua", *DİA*, IX, ss. 529-530, İstanbul 1994.
- CURCÂNÎ, eş-Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), *et-Tarifât*, byy. tsz.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Dua", *DİA*, IX, ss. 536-539, İstanbul 1994.
- ÇAKAN, İsmail, *Hadis Edebiyatı*, İFAV, İstanbul 2013.
- DAĞCI, Şamil, İmam Şâfiî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/888), *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhtiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, I-IV, İstanbul tsz.
- EBÛ ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed, *Difâun Anî's-Sünne ve Reddu Şube-hi'l-Müsteşrikîne ve'l-Kuttâbi'l-Muâsırîne*, Daru'l-Cil, Beyrut 1991.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed, *Usûlü'l-Fikh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire tsz.
- EBÛ ZEYD, el-İmâmu's-Şâfiî ve Te'sisu'l-İdeolocıyyeti'l-Vasatiyye, Sînâ li'n-Neşr, Kahire 1992.

- ERDOĞAN, Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995.
- EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî (ö. 370/980), *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Ahmed Abdurrahman Muhaymir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XII, Beyrut 2004.
- GÖRMEZ, Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- GÜRÂNÎ, Şemsuddin Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed (ö. 893/1488), *"el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâdi Ehâdîsi'l-Buhârî"*, thk. Ahmed İzzu İnâye, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I-XI, Beyrut 2008.
- HALİL B. AHMED, el-Ferâhîdî (ö. 170/786), *Kitabu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 2003.
- HATİB EL-BAĞDÂDÎ (ö. 463/1071), *Tarihu Bağdad*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XIV, Beyrut tsz.
- SUYÛTÎ, Abdurrahman Celâleddin, (ö. 911/1505), *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1978.
- HATİPOĞLU, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, I-X, İstanbul 2012.
- HEFFENİNG, W., "Şâfiî", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, XI, ss. 268-274, İstanbul 1979.
- HEYSEMÎ, Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. 807/1405), *Mecmeu'z-Zevâid*, Ocak Yayıncılık, I-XX, İstanbul 2017.
- İTR, Nureddin, *Menhecû'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadis*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, thk. Derviş el-Cüveydî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1995.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, el-Mektebetu'l-Asriyye, I-XV, Beyrut 2005.
Tehzîbu't-Tehzîb, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XII, Beyrut 1994.
Takribü't-Tehzîb, thk. Halil Me'mûn Şihâ, Darü'l-Ma'rife, I-II, Beyrut 2001.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *Müsned*, I-XXX, Beyrut tsz.
- İBN KESÎR, İsmail (ö. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Kalem, I-IV, Beyrut tsz.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö. 273/886), *Sünen*, İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, I-II, Mısır tsz.
- İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, I-XVIII, Beyrut 2014.
- İBNU'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148), *el-Mesâlik fi Şerhi Muvattâi'l-İmam Malik*, thk. Hamid Abdullâh el-Mahlâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut 2013.
- İBNU'L-ESÎR, Mecdüddin Ebû's-Sâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk. Halil b. Me'mûn Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, I-II, Beyrut 2011.
- İBNU'N-NEDİM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshâk (ö. 380/990), *el-Fihrist*, thk. Yusuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- İBNU'S-SALAH, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin İtr, Daru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrut 1998.

- İSFAHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağıb, (ö. 425/ 1033), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrut 2011.
- KAHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, I-XV, Dımaşk 1961.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Hadis", *DİA*, XV, ss. 27-64, İstanbul 1997.
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddîn (ö. 1332/1914), *Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Behçet el-Baytar, Daru'n-Nefâis, Beyrut 1987.
- KASTALANÎ, Şehâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XV, Beyrut 2012.
- KATTÂN, Menna', *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 2009.
- Mebâhis fi Ulûmi'l-Hadîs*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1992.
- KIRBAŞOĞLU, Hayri, *er-Risâle'nin Şekil ve Muhteva Açısından Eleştirisi*, Kitabiyat, Ankara 2003.
- "İmam Şafî'nin 'Risâle'sinin Hadis İlmindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 10/1-3, ss. 87-99, Ankara 1997.
- KİRMÂNÎ, Şemsuddin Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said (ö. 787/1384), *Şerhu'l-Kirmânî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XV, Beyrut 2010.
- KOÇYİĞİT, Talat, "Sünnet", *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kutubi'l-Arebî, I-XX, Beyrut 2006.
- LUVÎS, Ma'lûf el-Yesûî (ö. 1367/1947), *el-Muncid fi'l-Luğati ve'l-A'lâm*, Daru'l-Meşrik, Beyrut 1986.
- MALİK, Ebû Abdillâh b.Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I-II, Beyrut tsz.
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid Abdulmaksûd b. Abdirrahim, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut 2012.
- MÜNÂVÎ, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*, Matbaatu Mustafa Muhammed, I – VI, Mısır 1938.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (ö. 261/874), *Sahihu Müslim*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.
- NESÂÎ, Ebû Abdirrahman b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-VIII, Mısır 1964.
- NEVEVÎ, Muhyiddin Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi'l-Müslimi'bni'l-Haccâc*, thk. Rıdvan Câmî' Rıdvân, el-Mektebetu's-Sakâfî li'n-Neşri ve't-Tevzî', I-XVIII, Kahire 2001.
- Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, thk. Abdeh Ali Kûşk, Dâru'l-Feyhâ, I-III, Dımaşk 2006.
- PARLADIR, Selahattin, "Dua", *DİA*, IX, ss. 530-535, İstanbul 1994.
- RAZÎ, Fahrüddin, (ö. 606/1210), *Menâkibü'l-İmami's-Şafîi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2015.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali (ö. 1436/2015), *eş-Şerhu'l-Muyesser li Sahîhi'l-Buhârî el-Musemma ed-Dureru ve'l-Leâlî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Mektebetu'l-Asriyye, I-V, Beyrut 2014.

- Fethü'l-İlâhî'l-Mün'im fî Şerhi Sahîhi Müslim*, Kalkan Matbaacılık, I-IV, Ankara tsz.
- SALÎH, Subhi, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2005.
Hadis ilimleri ve İstilahları, trc. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- SEZGİN, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, OTTO, Ankara 2012.
Tarihu't-Turâsî'l-Arabî, trc. Muhammed Fehmi Hicâzî ve Fehmi Ebu'l-Fadl, I-XII, Kahire 1978.
- SİBÂÎ, Mustafa, *İslam Hukunda Sünnet*, EVS Yayıncılık, İstanbul 1981.
- ŞABÂN, Zekiyuddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- ŞAFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris (ö.204 / 819), *Divânü'l-İmâm eş-Şafîî*, thk. Muhammed Abdürrahim, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 2012.
er-Risâle, thk. Abdullatif el-Hemîm ve Mâhir Yâsin el-Fahl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
el-Ümm, Yayına Hazırlayan: Muhammed el-Arab, el-Mektebetü'l-Asriyye, I-II, Beyrut 2012.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdu'l-Fuhûl*, nşr. Ebû Mus'âb Muhammed Said el-Bedrî, Beyrut 1992.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir (ö. 310/922), *Camîu'l-Beyân an Te'vîli'Yi'l-Kur'an*, thk. Mahmud Şakir, Daru İbn Hazm, I-XXX, Beyrut 2013.
- TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ, "Şiir", *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-IV, Kahire 1937.
- TURGAY, Nurettin, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'an*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2015.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Dua", *DİA*, IX, ss. 535-536, İstanbul 1994.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, sadeleş-tiren: M. Nur Çetin vdğ., Çelik-Şura, I-X, İstanbul tsz.
- YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir 1991.
- ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Dâru'l-Erkâm, I - II, Beyrut tsz.
- ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Muessesetu'r-Risâle, I-XXX, Beyrut 2014.
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dârü'l-Fıkr, I-III, Beyrut 1996.
- ZERKEŞÎ, Bedreddin, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I-IV, Mısır 1957.
- ZEYDÂN, Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, el-Mektebtü'l-İslamiyye, İstanbul 1979.
- ZEYDÂN, Abdülkerim ve Abdulkahhar Davud Abdullah, *Ulûmu'l-Hadîs*, Müessesetu'r-Risâle, Dımeşk 2011.

